

276.184.

M. NY. K.

I. 12. f. a.

Bárczi Géza

A magyar
nyelv
francia
jövevény-
szavai

MTA.

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

MTA
KIK

0.175
512 445
I. KÖTET

12. fa FÜZET

A
MAGYAR NYELVTUDOMÁNY
KÉZIKÖNYVE

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS

NÉMETH GYULA

A
magyar nyelv
francia jövevényszavai

írta
BÁRCZI GÉZA

MTA
KIK

BUDAPEST,
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1938.

Ára 1.30 pengő.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1920 január 20-án elhatározta, hogy kiadja a magyar és finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Kettős célt kívánt ezzel a bizottság elérni: egyrészt az eddigi biztos eredményeket akként összefoglalni, hogy ezáltal a további kutatásokat előmozdítsa, másrészt pedig a felső oktatást is óhajtotta szolgálni, azért az egyetemi hallgatók szükségleteit is szem előtt tartotta. A munka kétféle kiadásban jelenik meg, t. i. kötetben, illetőleg kötetekben, azonkívül minden egyes cikk külön füzetben is.

A Nyelvtudományi Bizottság nevében:

MELICH JÁNOS.
előadó.

SZINNYEI JÓZSEF
elnök.

A MAGYAR NYELV FRANCIA JÖVEVÉNYSZAVAI

IRTA
BÁRCZI GÉZA

I. Már OTROKOCSI FÓRIS FERENC összevet néhány magyar szót francia szavakkal (*Origines Hungaricae, Franequerae*, 1693, XIX); igaz, hogy egybevetései, mint pl. m. *Czaffrang*, *Czaffrag* ∞ fr. *Chanfrain*, m. *Harang* ∞ fr. *Harangue*, pusztán véletlen hangzási hasonlóságon és önkényes jelentésrokonításon alapulnak. A Debreceni Grammatika (1795) a jövevényszavakról szóló fejtegetéseinek megvilágítására már egy több mint 50, francia eredetűnek vélt szóból álló jegyzéket közöl (345—7), bár megjegyzi, hogy ezek között eredeti magyar gyökerektől származó szavak is lehetnek. Ez egybevetések között olyanok is vannak, melyeket ma is francia jövevényszóknak tarthatunk, pl. *Méts* fr. *Méche* (!) *Lychnus* (346), de legnagyobb részük német közvetítésű átvétel, mint pl. *Gá'si* fr. *Gage Merces* (uo.) vagy teljesen tarthatatlan egybevetés, pl. *Szomorú* fr. *Sombre Triftis* (437). Ugyanígy áll a dolog azokkal a francia-magyar szóegyeztetésekkel, melyeket BEREGSZÁSZI sorol fel (*Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen*, Leipzig, 1796, 161—2). A XIX. század két első harmadának szófejtő irodalmában sok francia-magyar szóegyeztetéssel találkozunk. Inkább csak egybevetéseket, mint egyeztetéseket nyújt nagy számmal a Sokféle XII. kötetében (1808) SÁNDOR ISTVÁN és *Vocabulariumában* (1816) GYARMATHY, ki már 1798-ban az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megbízásából készített szótárszerkesztési tervezetében (vö. SZÉKELY BÉLA: MNY. XXX, 236), valamint az Affinitásban (1799, 275, 282 stb.) hivatkozik magyar-francia egyezésekre. Egybevetéseik között egy-két elfogadható is akad, de túlnyomó részük ma már figyelmen kívül hagyható, épügy,

mint a LESCHKA Elenchusában (1825) s a XIX. század többi, etimológiát is nyújtó szótárában találhatók: igen kevés DANKOVSKY Lexicon critico-etymologicumában (1833) és jócskán CZUCZOR—FOGARASINÁL (1862—74). Mindezek az egyeztetések legfeljebb csak az egybevetések számát tekintve jelentenek haladást a Debreceni Grammatikáéihoz viszonyítva, egyébként pusztán fölületes alaki és jelentésbeli hasonlóságon alapulnak s csak mind a hangtörténeti fejlődés mind a szó- és tárgytörténet, valamint a népmozgalmi viszonyok figyelmen kívül hagyásával keletkezett ötleteknek tekinthetők.

A XIX. század második felében meginduló módszeres kutatás, főként a Magyar Nyelvőr (1871—) körül csoportosuló nyelvészek munkássága ezekkel a származtatásokkal szemben, főként, ha régi szókról van szó, erős kritikával él. Az ekkor kialakuló tudományos közvélemény általában a középkori francia jövevényszavak lehetőségével szemben eleve bizalmatlan, sőt elutasító álláspontra helyezkedik; így nyilatkozik pl. SZARVAS (Nyr. VI, 389; XI, 448) és SIMONYI (Nyr. X, 98). Midőn SCHUCHARDT, hivatkozva az egri egyházmegye középkori vallonjaira, fölveti azt a gondolatot, hogy a magyar nyelv románnyelvi jövevényei kérdésében talán nemcsak az olasz, hanem egyebek közt a francia is szóba jöhet (Nyr. XVIII, 387), KÖRÖSI tiltakozik ez ellen és cáfolni igyekszik (Magyar nyelvbeli olasz elemek. A fiumei m. kir. áll. főgimn. értesítője 1891/92, 16—18). BALASSA meg a magyar nyelv francia eredetű szavairól írva (Nyr. XXVI, 439) szintén csak az újfranciára visszavezethetőkkel foglalkozik.

Magyarnyelvi ófrancia jövevényszót módszeresen először MELICH mutat ki (*Lajos* < ófr. *Lois*: NyK. XXXIV, 30; SzlJöv. I. 2, 188—9), majd, miután KARÁCSONYI JÁNOS (MNY. II, 273) föl hívja a figyelmet arra, hogy ilyen jövevényszavaink történelmi feltételei megvannak, alapos és döntő fontosságú tanulmányt szentel ófrancia jövevényszavainknak (MNY. X, 385—406). Utána főként AUNER, PAIS és BÁRCZI foglalkoztak több kisebb-nagyobb cikkben a középkori francia-magyar érintkezésekkel, az ófrancia jövevényszavakkal meg a velük kapcsolatos kérdésekkel, de ezen a téren a problémák egész sora vár még megoldásra.

Újfrancia jövevényszavaink kérdése még nagyobb mértékben tisztázatlan, bár az újfranciára legalább végső elemzésben visszavezethető szavainkkal elszórva és rendszertelenül sokan foglalkoztak, s ahol említés történik a magyar nyelvbeli francia szavakról a XIX. század irodalmában, a szövejtő szótárakban, a folyóiratokban és a

magyarító szótárakban, túlnyomóan, sokszor kizárólag újfranciára visszamenő elemekről van szó. A legújabb időben két összegező tanulmány is szól e kérdésről (DÉSINÉ ÉLTES EMILIA, A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben, Budapest, 1935; MAGYAR ZOLTÁN, A magyarországi franciaság, Debrecen, 1933), azonban, kivéve GOMBOCZ—MELICH M. Et. Sz.-ának eddig megjelent füzeteit (A — foglár, Budapest, 1914—1936), az egyes szavak történetét tüzetesen és módszeresen még nem vizsgálták meg, s így minden szintézis még korai. Még sok kérdés van homályban, egyebekközt a legfontosabb is: az, hogy az összegyűjtött tekintélyes szóanyagban van-e s mennyi a közvetlen átvétel, azaz a tulajdonképeni francia jövevényszó.

II. 1. Történelme folyamán Magyarország kétszer volt erősebb francia hatásnak kitéve: a középkorban főként a XII—XIII. században, az újkorban leginkább a XVIII—XIX. században. A középkori magyar-francia érintkezések legrégebb nyomai a XI. század első felére nyúlnak vissza. Már 1024-ben előkelő francia zarándokokat lát Szt. István vendégül, s Magyarországon keresztülvonuló francia zarándokokra a század közepéről is vannak adataink (KIRÁLY ILONA, Szent Márton magyar király legendája, Budapest, 1929, 25; ECKHARDT S.: MNy. XXXII, 38; BÁRCZI: MNy. XXXII, 260). Királyaink már a XI. században leveleztek kimagasló francia egyházi férfiakkal (A pannonhalmi Szt. Benedek-rend története, Budapest, 1902, I, 16; KIRÁLY I., i. m. 5 kk), diplomáciai küldetésben is megfordultak tekintélyes francia főpapok Magyarországon. Egyes előkelő francia papok itt is maradtak, magas egyházi méltóságokat töltöttek be, de összeköttetéseiket Franciaországgal fönntartották. Így Szt. István idejében a pécsi püspökség élére a francia Bonipert került, kinek a chartres-i Fulberttel folytatott levelezéséről tudunk, s a bihari püspök, a vallon Leodvin 1050-ben látogatóba is ment eredeti hazájába. Tudjuk, hogy Bouillon Gottfríd és később VII. Lajos francia király keresztesei szintén Magyarországon vonultak át. A XI. század végén a magyar királyi ház már rokonságba is kerül franciákkal: Kálmán 1096-ban vagy 1097-ben nőül kéri Busillát, a normann Roger szicíliai gróf leányát, s bár e normann szövetség rövid életű, ugyan-csak normann II. István felesége is, Róbert capuai herceg leánya. Különösen szorosra fűződnek azonban a magyar királyi ház családi összeköttetései III. Bélától kezdve, kinek első felesége Chatillon Anna (Ágnes) antiochiai hercegnő, második neje pedig Margit, VII. Lajos francia király leánya. II. Endre első hitvese elhunytával Courthenay Jolántát veszi nőül, viszont Bonifác montferrati őrgróf felesége

magyar királyleány. Mindezek a francia királyasszonyok, valamint arragoni Konstancia, Imre király felesége, nagyszámú előkelő világi és egyházi kíséretet hoztak magukkal új hazájukba, s a magyar királyi udvar csakhamar megtelt franciákkal. Néhánynak a nevét is ismerjük: Richard de Beaujeu de Beauplois lovag feleségével együtt Esztergomban van eltemetve (BÉKEFI, III. Béla eml. 118), s Jolánta királyné udvarhölgyéről Ahalyzról egy oklevél emlékezik meg (WERTNER: Nyr. XLV, 150). II. Endre idejében három francia származású püspöke volt az országnak, s az előkelő magyar családok szoros rokoni viszonyba kerültek a francia nagy vazallusokkal. A tatárjárás után ez a francia világ lassan letűnik.

2. A királyi udvaron, főnemességen és főpapságon kívül jelentős szerepe van a magyarországi francia művelődési hatás terjesztésében a szerzetes rendeknek. Már 1091-ben provençal bencések telepednek le Somogyvárt s e kolostor tagjai még a XIII. században is franciák. A magyarországi bencéskolostorok különben századokon át élénk kapcsolatban vannak a franciaországi bencésekkel (BAUMGARTEN: Századok, 1906, 405; KIRÁLY I., i. m. 23). 1142-ben francia ciszterciák telepednek át Ausztriából a tolnamegyei Cikádorra, majd 1179-ben közvetlenül Pontignyből Egresre, 1182-ben Aceyből Pilisre, 1184-ben Troisfontainesből Szentgotthárdra és Clairvauxból Zircre. A cisztercita kolostorok száma a francia befolyás legfontosabb idejében, a XII—XIII. századforduló tájékán, rohamosan szaporodik országszerte. E kolostorok szintén állandóan érintkeznek a franciaországiakkal (MACHOVICH: EgyPhilKözl. LIX, 269). 1178 táján telepednek le a lotaringiai Valroiból jövő premontreiek Garábon, és másutt is több kolostort alapítanak. III. István hívja be a francia templomosokat, már II. Géza pedig a johannitákat, akik között szintén szép számmal vannak franciák. Azonfölül nagyon sok magyar egyházi személy, bizonyára a klérus színe-java, nyeri iskoláztatását a XII—XIII. században a francia főiskolákon, főként a párizsi egyetemen.

3. Ezeken az egyházi és előkelő világi franciákon kívül jelentős szerep jut a franciaországi származású telepeseeknek. Középkori forrásaink gyakran emlékeznek meg magyarországi *Latinusokról*. E szó, melynek magyar egyenértékese *olasz*, nem csak s nem is elsősorban olaszországiakat jelent, hanem *homo romanae originis* (KARÁCSONYI: MNy. II, 273; AUNER: Századok L, 28; az *olasz* szó eredetére és jelentésére I. MELICH: MNy. V, 433; KNEZSA: ArchEurCO. II, 126). A magyarországi Latinusok a XIV. század

előtt túlnyomólag vallonok — *Gallici* vagy egyéb franciák — *Franci*, *Francigenae* voltak. A SchlSzj. a *Gallicus* szót is *olas*-nak fordítja magyarra, míg *Lumbardus* — *lambard* (u. i. SoprSzj. MNy. XX, 154). Igaz, hogy szórványosan megtörténik, hogy nem francia latinokat is *Francus*nak vagy *Gallicus*nak neveznek (PLEIDELL, A magyar várostörténet első fejezete, Budapest, 1934, 91), ez azonban csak kivétel, mint ahogy az is megtörténhetik, hogy vallon-franciákat *Flandrenses*nek neveznek, de súlyos hiba lenne minden *Flandrensis*t vallonnak tekinteni.

Egy XV. századi belga krónika (JEAN DE STAVELOT) alapján, melyet a liège-i helyi helyi történetírás már a XVII. század óta számon tart, BORCHGRAVE (Essai historique sur les colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les XIe, XIIe et XIIIe s., 1871, 10), KARÁCSONYI (i. h.), AUNER (i. h.), PAIS (REtHongr. I, 141) és nyomukban mások a legrégebb vallon telepek bevándorlását már a XI. század első felére teszik: szerintük ekkor telepedtek volna le az egervölgyi vallonok. Ámde a kérdéses krónika egymásnak ellentmondó adatai és általában megbízhatatlansága, előadásának valószínűtlenségei és bizonyos nyelvtörténeti meggondolások (a krónika szerint a 400 évvel azelőtt kivándorolt vallonok a XV. században teljesen azonos nyelvet beszéltek a liège-iekkel, ami képtelenség), valamint egy másik igen megbízható krónika (CORNELIUS ZANTFLIET) ellentmondó adata (e szerint 1300 körül történt volna ez a kivándorlás) arra mutatnak, hogy az egervölgyi vallon telepek valószínűleg csak a tatárjárás után keletkeztek (BÁRCZI: Századok 1937, 399 kk.). Kétségtelen adatunk van azonban arra, hogy már 1100 körül megindul a vallon kivándorlás (BÁRCZI: REtHongr VII, 113). A XII—XIII. században már virágzó vallon telepek vannak Magyarországon s egyes helyeken még a XVI. században is beszélnek vallonul.

E hospesek részint birtokosok, földművelők, részint városi polgárok, kereskedők, iparosok. A középkorban számos franciára valló vagy olyan személynévi adat bizonyítja ittlétüket, amelyekről a források megemlítik viselőjük származását. A falvakban letelepültek emlékét helynevek őrzik, így a hegyaljai, meg az egervidéki *Tálya* (KARÁCSONYI: MNy. II, 273; BÁRCZI: MNy. XXV, 263), a szepesi *Mecsedeljalva* (KNIEZSA: ArchEurCOR. I, 289), *Alistál*, *Felistál* Pozsony megyében (BÁRCZI: MNy. XXXII, 90), talán egykét *Gyán* nevű községünk is (KARÁCSONYI: MNy. XIX, 27), de kétségtelenül nem mind, a XV. században említett *Gehanjalva* Szepes-

ben, ma Szepesjánosfalva (uo.), továbbá a nagyszámú *Olaszi*, *Olasz* nevű, nagyrészt ma is meglévő falvak közül a legtöbb, Erdélyben, a Hegyalján, Szepességben s a Dunántúl. A jelentékenyebb városokban is volt ilyen francia-vallon lakosság, így Zágrábban, Nagyváradon, hol a *vicus Olaszi* el van különítve a *Padua*, *Bologna*, *Velence* nevű városrészekről, továbbá Székesfehérvárt, Pozsonyban, talán Budán és Egerben is. Nagy szerepet vittek a Latinusok, nevük alapján franciák, Esztergomban is (SCHÜNEMANN, Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa, Breslau u. Oppeln, é. n. 67). Nyomaikat találjuk Erdélyben Beszterce táján, Vízaknán, Udvarhely megyében, Gyulafehérvárt (KARÁCSONYI: MNy. XXI, 24), továbbá Szabolcs és Bihar megyében, Liptó, Szepes, Borsod és Zemplén megyében, a Dunántúl Pécsent, Sopron, Vas, Veszprém, Fehér, Zala, Somogy, Tolna s Baranya megyében. PLEIDELL ugyan kétségbe vonta, hogy a dunántúli *Olaszi* helynevek és a Latinusnak, olasznak nevezett idegenek valóban bevándorlottak, véleménye szerint ezek ugyanis a római uralom alatt romanizált lakosság maradványai, melyek a honfoglaláskor még megvoltak és a magyar városi élet kialakulásában döntő szerepük volt. (A magyar várostörténet első fejezete, Budapest, 1934, 52 kk.) Jól megalapozott fejtegetéseivel azonban csak azt sikerült valószínűvé tennie, hogy egyes dunántúli városok kontinuitása a római kortól a magyar középkorig nem szakad meg, egészen valószínűtlen azonban, hogy oly hosszú és oly viszontagságos idők után még számottevőbb, neolatin nyelven beszélő töredékek maradtak volna ezen a területen, és éppen a városokban, melyeknek latin neve különben minden egyes esetben nyomtalanul elveszett. Legföljebb azt lehet feltenni — s ez a kérdés további vizsgálatra vár —, hogy a honfoglalás korában alacsony sorban sínylő és jelentéktelen számú pásztorkodó neolatin néptörmelekek még itt-ott tengődhettek. Az oklevelekben megemlített Latinusok nevei különben is legtöbb esetben határozottan franciára s nem pedig egy ismeretlen román nyelvre vallanak. Hogy ezeknek a néptörmelekeknek aztán van-e közüik a dunántúli kisebb *Olasz*-, *Olaszi* helynevekhez, azt lehetetlen eldönteni. Okleveles bizonyítékunk e helyek telepítésére nincs (vö. GÁLDI, Le Romanisme Transdanubien. Studi i documenti it.-ungh. Annuario, 1936, 45). Az az állítás, hogy a Dunántúl és az Északi-Kárpátokban oláh őslakosság lenne, melynek bizonyítására DRĂGANU (România în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei, București, 1933) egyebek között a Latinusokra valló adatokat is felhasználta, nem érdemel figyelmet (vö.

KNIEZSA, Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen, Budapest, 1936).

4. A francia település tekintetében kétségtelenül sok kérdés vár még megoldásra. Elsősorban tisztázni kellene a *Latinus*, *Francus*, *Francigena*, *Gallus*, *Gallicus* szavaknak pontos értelmét (ha van ilyen) helyenként és koronként, azután valamennyi személynévi, helynévi megtelepüléstörténeti adat számbavételével meg kellene állapítani a magyarországi francia települések lehető pontos történetét és szerepét, valamint a telepek földrajzi elosztódását, végül felderíteni azt a kérdést, vajjon Franciaországnak vallonföldön és Lotaringián kívül más területei is számbavehetők-e a telepések származását illetően, és, ha igen, melyek.

5. Az előkelő egyházi és világi bevándorlók, a szerzetesrendek és a telepések hármasságában hatalmas francia művelődési hatás áramlik be Magyarországra a XII–XIII. században. E hatás csúcspontját III. Béla és II. Endre uralkodása alatt éri el, majd gyengül és háttérbe szorulva a XIV. században, úgy látszik, lassan elenyésszik. A magyar udvarban már Szt. László korában megindul a neolatin, főleg francia kultúra befolyása. II. Géza alatt meghonosodik a francia módra rendezett lovagi torna. A XII. század végén és a XIII. elején pedig az udvarban és a főúri körökben a francia előkelő nemesség társadalmi szokásai, formái kapnak lábba, uraink közt elterjed a francia szakállviselet, franciás formájú fegyverek, pajzsok, sisakok, zászlók jönnek divatba (KÁROLYI ÁRPÁD: Árpád és az Árpádok, 273). A francia epikus költészet Európa-szerte népszerű termékeit nálunk is igen jól ismerik, előkelő társadalmunkban elterjednek ezen elbeszélő költemények hőseinek nevei: *Roland*, *Olivér*, *Lancelot*, *Trist(i)an*, *Yvain*, *Olivant* stb. (PAIS: Napkelet I, 187; P.D.: MNy. XXVIII, 323); igaz, hogy e nevek német közvetítéssel is eljuthattak hozzánk, Németországban ugyanis szintén ismeretesek, sőt a XIII. században Dalmáciában is gyakoriak, csakúgy, mint maguk a hősi époszok (BAJZA: ArchEurCO. II, 376), mégis a sűrű francia érintkezések, meg más, közvetlen átvételű francia nevek valószínűvé teszik, hogy itt sem kell okvetlenül idegen közvetítésre gondolnunk. Az sincsen kizárva, hogy epikus verselésünk egyes sajátosságait francia mintáktól örökölte (SOLYMOSSY: A magyarság néprajza III, 35), s hogy egyes mondáinkra francia források erősen hatottak (SOLYMOSSY: Irt. Közl. XXXIV, 1, 81; KIRÁLY ILONA: EgyPhilKözl. LVIII, 11). Határozottan megállapítható a délfrancia hatás az árpád-kori magyar építészetben (vö. FOERK, Árpád-kori templomaink típu-

sai, Bp., 1926; VALLERY-RADOT: REtHongr. VII, 64; továbbá az esztergomi ásatásokat) és az ötvösművészetben is (MIHALIK: Magy. Művészet VI, 506; BÁRCZI: NyK. I, 21).

A kor magyar szellemi életére nagy hatással vannak a francia kapcsolatok. A XII. századtól megjelenik, főleg a párizsi egyetemet járt papok révén, a magyar oklevélírásban a franciás duktus, az oklevelek külső és belső formájának francia mintákhoz való igazodása, még pedig oly körülmények között, hogy idegen közvetítésre lehetetlen gondolni (HAJNAL, Írástörténet az írásbeliség felújulása korából, Budapest, 1921, 46-kk.) és helyesírásunk is oly erősen magán viseli a francia érintkezések nyomát, hogy a magyar hangjelöléstartó történetben joggal beszélhetünk a Szt. László és a tatárjárás közötti korszakról, mint a francia befolyás koráról (MELICH: MNy. IV, 328). MELICH már a XI. századi magyar hangjelölést a franciaországi latin ejtésből óhajtja levezetni (Latinbetűs helyesírásunk eredete: Ért. a Ny.- és Szépt. k. 1934). A XII. századtól kétségtelenül maguk a francianyelvi hangjelölési sajátosságok hatolnak be és honosodnak meg a magyar szavak írásában, így főként a $ch = cs$, $sc = s$, majd sz , $c = sz$, $qu = k$, $gu = g$ e , i előtt, $il = ly$, nh , hn és talán gn (különösen 1153 után, vö. SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 109), $in = ny$ (MELICH: MNy. X, 386; XII, 72; Magy. Könyvsz. XVI, 142; ECKHARDT S.: MNy. XXIII, 571; JAKUBOVICH: MNy. XIX, 81; XXI, 26; BÁRCZI: MNy. XXVI, 115, XXXI, 74, 140, MIKOS: MNy. XXXI, 304; SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 108), s talán a szóvégi redukált magánhangzónak $-e$ -vel való jelölése (JAKUBOVICH: MNy. XIX, 81; XX, 11, 13). A magyarországi latinság is mutatja ezt a francia hatást, a *Hungarus*, *Hungaria* h -ja, mely a XII. században lépett a régebbi *Ungarus*, *Ungaria* helyébe, csakúgy francia hatásra vall (MELICH: MNy. I, 68; ECKHARDT S.: REtHongr. VI, 348), mint a latin ch -nak cs ejtése (pl. *Racscl* stb. JAKUBOVICH: MNy. XI, 321), egyes szavak franciás értelemben vagy franciaországi formában való használata (pl. *praepositus*, *mansio*, *grangia*, *fromagium* stb., vö. GÁLDI: EgyPhilKözl. LXI, 141; Contributions à l'étude des lexiques latins-hongrois du moyen âge, Budapest, 1936, 20 kk.), egyes franciás latin kifejezések (vö. JAKUBOVICH: Klebelsberg-Emlék 169; AkÉrt. XXXVII, 143; MNy. XXI, 28). Mind a helyesírási hatás sok részletének, mind a franciaországi latinság nyomainak tüzetes megvizsgálása még megoldatlan feladat.

Valószínű, bár közvetlen bizonyítékunk nincs rá, hogy a szerzetesrendek, melyek különböző iparokat meg fejlett kert- és szőlő-

mívelést űztek s különben is mindenütt tanítói voltak a népnek az okszerű földművelésben, valamint a telepések, kik nálunk szokatlan növényfajtákat és eljárási módokat hozhattak magukkal, ezen a téren szintén hatást gyakoroltak a magyarság művelődésére.

Irodalom: PAULER, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, Budapest, 1899², I, 62, 189, 191, 201, 231, 266, 321, 328, 364–370, 473, II, 32, 54, 63, 156, 486. — AUNER: Századok L, 28; — PAIS: REtHongr. I, 15, 137. — HÓMAN—SZEKFŰ, Magyar Történet. Bpest. 1935². I, 199, 201, 261, 299, 348, 383, 388, 416, 437, 451. — E. NÉMETH, Les colonies françaises de Hongrie, Szeged, 1936, vö. ArchEurCOor. III, 264 és EgyPhilKözl. LXI, 275.

III. 1. A francia művelődési hatásoknak emlékét őrzik ófrancia jövevényszavaink, melyek a helynevek kivételével, mind művelődési szavak. Ilyeneknek tekinthetők nagy valószínűséggel a következők: *botos* '1. nemezcsizma, 2. harisnya' (első ad. SchlSzj.: *botus*) < ófr. *botes* 'csizmák' | *csēmēlet* '1. teveszőr posztó, 2. e posztóból készült ruha (?)' (első ad. 1311: *casulam de Chemelete nigro* OklSz.), fontos alakv.: *csēmēlot*, *csēmōlet*, *csömölyet* stb. < ófr. *chamelot* 'teveszőrposztó' | *kilincs* 'pessusulus' (első ad. SchlSzj.: *kelinch*) fontos alakv.: *klēncs*, *kēlēncs*, *kēlēncs*, *kēlincs*, *kēllēncs*, *kalincs* stb. < vidékies (keleti) ófr. vagy óvall. *clinche* 'ua.' | *lakat* '1. függőzár, 2. a sajtó gerendája, amelyben a csavar van' (első ad. SchlSzj.: *lakath*) fontos alakv.: *lokat* < óvall. (ófr.?) *loquet* 'ua.' | *tárgy* '1. ostromtető, ostrompalánk, 2. cél, 3. objectum' (első ad. 1495: *targh* NySz.) < ófr. *targe* 'paizs' (MELICH: MNy. X, 391 kk.) | *szekrény* '1. arca, cista, serinium, 2. armarium' (első ad. WINKL C. 130: *zekerénye* NySz.) fontos alakv.: *szökrön*, *szökröny*, *szēkrin*, *szökrény*, *szökríny* stb. < óvall. *scrin* 'láda, szekrény' (BÁRCZI: MNy. XXVIII, 199) | *mécs* '1. lámpa- vagy mécsbél, 2. mécsesedény' (első ad. 1211: szn. *Mech* OklSz., idetartozása nem valószínű, TihC. 182: gertianak *mechy* NySz.) < ófr. *meche* 'ua.' (BÁRCZI: MNy. XXVI, 30) | *paraj* '1. párhagyma, 2. laboda, 3. mindenféle kerti vetemény, 4. az ezekből készült étel, 5. zsenge füves térség' (első ad. BesztSzj.: *paray*) fontos alakv.: *paré*, *paréj*, *poréj*, *poré* < ófr. (keleti nyvj.) *poray*, *porey* (*poreie*) 'ua. az 5. kivételével' (BÁRCZI: MNy. XXIX, 264) | *zománc* 'vitrum metallicum' (első ad. 1490: *zmalczos* OklSz.) fontos alakv.: *zomálc*, *szomálc*, *szománc* (egyéb, s-, zs-kezdetű alakváltozatok más eredetűek) < óvall. **smalz*, **smāz* (esetl. óprov. **esmalz*) 'ua.' (BÁRCZI: NyK. L, 20) | *márc* '1. a méhser alsóbbrendű, méz-üledékből, sonkolyból készült válfaja, 2. répaszörpéből stb. készült

édes ital' (első ad. 1240: *Marcadou* OklSz.) < ófr. **mars* (*marc* nominativusa) 'üledék, törek' (BÁRCZI: MNy. XXVI, 389) | *dézma* 'tized' (első ad. 1338: *Dezmasweulgzada*, *Dezmasfelde* OklSz.) fontos alakv.: *dezma*, *dézma* (a *désma*, *dézma* alakváltozatok valószínűleg más eredetűek) < óprov. *desma*, *dezma* 'ua.' (GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz. I, 1346; BÁRCZI: NyK. L, 19) | *formint* '1. sárgaszínű, édes szőlőfaj, 2. ebből készült bor' (XVIII. sz.) újabb alakv.: *furmint* < óvall. **fourmint* '1. szalmán fonnyasztott szőlőből készült bor, 2. ilyen bor készítésére alkalmas nemes, fehér szőlőfaj' (KARÁCSONYI: MNy. II, 273; BÁRCZI: MNy. XXV, 338) | *bolon* 'vallon' (első ad. szn. 1447: *Balaven* Chron. de Jean de Stavelot pp. Borgnet 596) fontos alakv.: *balon* (balón?) < óvall. *walon* 'ua.' (BÁRCZI: MNy. XXXIII, 333) | továbbá néhány személy- és helynév, így: *Lajos* (első ad. 1255: *Lois* Zichy-Okmt. I, 9) fontos alakv.: *Lais*, *Lajus*, *Laos* < ófr. *Lois* (MELICH: NyK. XXXIV, 30; MNy. X, 395) | **Jolant* (első ad. 1272: *Jolench* MNy. XI, 367, *Jolonth* Nyr. XLV, 317) fontos alakv.: *Jolent*, *Jolint*, *Jolont*, *Jorant* (< **Jolant*), *Jolench* (= *Jolenc* v. *Jolencs*?) (WERTNER: Nyr. XLV, 317; JAKUBOVICH: MNy. XI, 367) < ófr. (keleti) *Yolent* (SZILY: MNy. I, 37) | *Párizs* (első ad. Pesthy: Nomencl.: *Paris*) alakv.: *Páris* > ófr. *Paris* (MELICH: MNy. X, 402) | *Tálya* zemplén-, borsod- és hevesmegyei község (első ad. 1261: *Tallya* CodDipl. IV, 3, 36) alakv.: *Tállya* < ófr. *taille* 'vágás, irtás' (esetl. óvall. **taillia* 'ua.') (KARÁCSONYI: MNy. II, 273; BÁRCZI: MNy. XXV, 263) | *Fel-*, *Alistál* pozsonymegyei közs. (első ad. 1268: *staul* MNy. I, 123) fontos alakv.: *stal*, *ustar* stb. < ólotar. **staul* 'áruraktár, telep' (BÁRCZI: MNy. XXXII, 90) | *Mecsedalfalva* közs. Szepes m.-ben (első ad. 1255: szn. *Mytschelet* CodDipl. IV, 2, 287, 1278: hn. *Mychlet* HO. VI, 231) < ófr. szn. *Michelet*, kicsinyítve *Michel*ből (KNEZSA: ArchEurCOor. I, 289) | régi *Gyehánfalva* szepesmegyei község, később 'Jánóc', majd Szepesjánosfalva (első ad. 1405—6: *Gehanfalva*, *Gahanfalva* MNy. XIX, 27) < ófr. (vall.) *Jehan* szn. 'János' (KARÁCSONYI: MNy. XIX, 27).

2. Ebben a felsorolásban előforduló, kikövetkeztetett francia alakok föltevése ellen kifogást emelni nem lehet. Az óvallon **smalz*, **smāz*-ra régi adatunk nincs és nem is igen lehet, mert a vallon csak a XVII. század elejétől írott nyelv, de hogy a szó megvolt, az nagyon valószínű, hiszen a Meuse völgye a középkori zománckészítésnek egyik fontos középpontja volt. Ma nincs meg a szó, ennek azonban az ellenkezője lenne igen meglepő, mert a kérdéses műiparág helyi

elhanyaglásával a szónak el kellett tűnnie, s helyébe az újonnan átvett fr. *email* került. A régi vallonban más nevét, mint a germán *smalt* leszármazottját, egyáltalában nem tehetünk föl, ennek pedig szabályos óvall. nominativusa csak **smalz*, ill. az *l* eltűnése után a magánhangzó megnyúlásával **smāz* lehetett. Az óprov. **esmalz* szabályos nominativus az *esmalt*, *esmauthoz*. A **fourmint* a vallon hangfejlődésnek teljesen megfelelő régi alakváltozat a mai *frumint* (HAUST, Dict. Liégeois, Liège, 1933, 283) alapján. A *scrin* ma is megvan (HAUST, i. m. 581) és régen sem lehetett más. A **taillia* a *taille*-nak *-ia* < *-ellum*, ma is eleven kicsinyítő képzővel ellátott származéka, ez az alak azonban, bár lehetséges, nem mutatható ki, s ezért a belőle való származtatás nem valószínű. A **staul* szintén az egyetlen lehető régi lotaringiai változata a germán *stalnak*, ma *tau* (ZÉLIQZON, Dict. des patois romans de la Moselle, Strasbourg, 1934, 640) .

3. A megfelelések hangtani szempontból való vizsgálatához figyelembe kell venni, hogy az ófrancia nyelvnek egy bizonyos történeti korszakában, mellyel a magyar-francia érintkezések kora egybeesik, a *ch* (< *c*, *a* előtt, ma *š*) *tš*-nek, vagy *tš*-nek, hangzott (*chamelot*, *clinche*, *meche*, *Michelet*), a *z* (< *t* + *s*, ma nem hangzik) *ts*-nek (**smalz*), a *g* (*e*, *i* előtt) *s* a *j* *dž*, *dž*-nek (*targe*, *Jehan*), az *in* *in*-nek (*clinche*, *scrin*), az *e* *n* előtt (< *in*, *en*) egyes nyelvjárásokban sokáig, néha máig *ē* (*ē*) (*Yolent*, **fourmint*), a *t* szó végén ejtett *t* hang volt (*chamelot*, *loquet*, **fourmint*, *Yolent*, *Michelet*), hasonlóképen az *n* mássalhangzó előtt és szó végén ejtett *n* (estleg szó végén *ŋ*) (*clinche*, *scrin*, **fourmint*, *Yolent*, *Jehan*), a szóbelseji teljesen hangsúlytalan redukált *e* valószínűleg *ē*-féle hang volt (*ē*) (*chamelot*, *botes*, *Michelet*), a szóvégi hangsúlytalan *e* letompulása már régi időben megindult (*clinche*, *targe*, *meche*), de sokáig nem volt általános (*taille*), az ingadozások sok századra nyúlnak; a keleti nyelvjárásokban *ey*, *ay* (< lat. *á*, nyílt szótagban) *e*-féle hangzott (*poray*, *porey*), a prov. *dezma* *e*-je nyílt volt, a lotaringiai *st* *št*, *št*, *au* pedig *ay* volt (*staul*). A *h* a vallonban ma is ejtett laringális spiráns (*Jehan*, v. ö. vall. *Djihan*, HAUST, i. m. 227). Feltehető ezenfelül, hogy a francia *s* is (a vallon kivételével, ahol zöngétlen mássalhangzó előtt ma is *s*) mássalhangzó előtt és szó végén egy időben *ś*-nek hangzott, mássalhangzó után, szó végén azonban továbbra is maradhatott *s*. A vallon *w* értéke *y* (*walon*). (Egyszerűség kedvéért mindig a legáltalánosabb hangjelölésből indultunk ki.) Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy

az említett francia-magyar megfelelések hangtani szempontból teljesen szabályosak, kivéve a kétséges prov. **esmalz*-ot, ugyanis a prov. szókezdő *e* eltűnését, az óprov. *esm-* > m. *szom-*, *zom-* fejlődést nem lehet kielégítőleg megmagyarázni, figyelembe veendőnek mégis azért látszik a prov. alak, mert a XII. században főként a provençe-i zománciparnak van megállapítható hatása Magyarországon.

Az ófrancia nyelv egyes hangjainak a magyarba átment szavakban a hozzájuk legközelebb álló magyarnyelvi hang felel meg: *ch* (*tš*, *tš*) : *cs*, (*csemelet*, *kilincs*, *mécs*, *Micsélet*), *g* (*e*, *i* előtt), *j* (*dž*, *dž* : *gy* (*tárgy*, *Gyehan*), *-ill-* (*V'*) : *ly* (*Tálya*), bizonyos helyzetű *s* (= *ś*) : *s* (> *zs*) (*botos*, *Lajos*, *Istál*, *Párizs*), *w* : *b* (*balon*), *ā* : *ē* (*csemelet*, *Micsélet*), *o* : *o* (*botos*, **Jolant*), egyébként *a*, *e* (*dezma*), *e* (*mécs*), *i*, *u* és *b*, *d*, *f*, *h*, *c* (*k*), *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s* (= *s*, *z*), *t*-nek a körülbelül velük azonos magyar hangok felelnek meg. Az orrhangú magánhangzók helyébe a megfelelő orálisok lépnek (*kilincs*, *szekrény*, *formint*, **Jolant*, *Gyehan*, *balon*), a szóvégi esetleg feltehető *ŋ* helyébe *n* (*szekrény*, *Gyehan*, *balon*).

Az ófr. *botes* esetében a XII—XIII. századbeli magyarban szokatlan *-ēs* szóvég helyébe *-is* lép hanghelyettesítéssel: **botis* > *botus*, *botos*; a szóvégi fr. *-s* : m. *š* megfelelés miatt SPITZER (Nyr. XLIV, 371), más, de nem helytálló etimológiára vagy magyar továbbképzésre gondol. A *Lois* > *Lais* > *Lajis* > *Lajus* > *Lajos* fejlődés világos. A *chamelot* > ómagy. **csamēlot*-ból, fokozatos illeszkedéssel, *csēmēlot* > *csēmēlet*; a többi változat ebből magyarázható. A *scrin* > **szēkrin*-ből egyrészt *szekrin*(*y*) > *szekrény* ∞ *szökrény* stb., másrészt *szēkrēn* > *szēkrēny* > *szökröny* lett. E szóval párhuzamot alkot a *clinche* szónak a fejlődése is, ha a vallonból indulunk ki, ott ugyanis a mai denazalizált alakok (*klitš* stb., mindenesetre meglepő a rövid *i*, denazalizáció esetén inkább hosszú *i*-t várnánk; v. ö. BÁRCZI: MNy. XIX, 89; REtHongr. I. 184; SPITZER: Nyr. LII, 98) tanúsága szerint nem *klēntš*, hanem *klintš* volt; ez esetben a fejlődés: *clinche* > *klincs* > *kēlincs* s innen vagy *kēlēncs* > *kēlēncs*, *kēllēncs* stb., vagy *kilincs* ∞ *gilincs*; *klincs*-ből a népnyelvi *kalincs*. (A népnyelvi *kilicske* alakot (Nyr. XLIII, 141) nem tekinthetjük a vallon denazalizált alak megfelelőjének; ez magyar fejlemény.) Fölfoghatjuk azonban e szavunkat — s ez tán valószínűbb —, mint a keleti francia középkori *kovŋ*-ból származót, ez esetben *klēntš*-ből kell kiindulni, aminthogy keleten a beszélt francia nyelvben ez a szó ma is *clinche* (*klēš*)-nek hangzik. (Semmi

esetre sem lehet a magyar szó alapja pikárd × francia hibrid *klēnc* (SPITZER, i. h.). Ha fr. *klēntš*-ből indulunk ki, a fejlődés így alakulhatott: *klēncs*, innen egyrészt *klēncs* > *kēlēncs* stb., másrészt *kēlēncs* > *kēlincs* > *kilincs*. A *Yolent* > *Jolent*-ből, az adatok tanúsága szerint, egyrészt *Jolint* (vö. **fourmint* (= *furmēnt*) > **furmēnt* > *formint*), másrészt *Jolont* > **Jolant* (*Jorant*). A szó további története nincs tisztázva, valószínűleg latinositással *Jolánta* lett, innen talán Dugonics népetimológiájával *Jolánka* (KOVALOVSKY: MNy. XXX, 227) s ebből elvonással *Jolán*; mindez azonban igazolásra szorul. A *tárgy* és a *mécs* nem adnak külön megjegyzésre alkalmat, minthogy az ófrancia quantitást nem ismerjük. A *porey*, *poray* > m. *poréj*-ből egyrészt *poré*, másrészt *paréj* ∞ *paraj* ∞ *paré* fejlődik, a mai *póré* talán nem tartozik ide, hanem későbbi német jövevényszó. A *márc* **mársz*-ből magyar fejlemény, csakúgy, mint a *Párizs* *Páris*-ből, ezt a szót *zs*-je miatt SPITZER az olasz *Parigi*-ből gondolja levezethetőnek (Nyr. XLIV. 371), ez azonban hangtani nehézségbe ütközik és szükségtelen, mert a *zs* magyar fejlődésnek is magyarázható. A *dézma* története is világos: *dezma* > m. *dézma* > *dézma*. A *staul* > m. *Staul* > *Stál* > *Istál* ∞ *Ustál* (> *Ustár*) fejlődés kifogástalanul érthető. Az ófr. *Michelet* megfelelése pontosan *Micselet*, innen *Mecselet*, majd hangátvetéssel *Mecsetel* s zöngésüléssel vagy talán idegen nyelvi hatásra *Mecsedel*.

Az óvall. **smalz*, **smaz* > magy. *zománc* megfelelést hangtani szempontból kifogásolja MOÓR (Népünk és Nyelvünk VIII, 197), a vallon *l* korai vokalizációja (pontosabban eltűnése) miatt s az óvallon *-z*: ómagy. *-c* megfelelést is példátlanak állítja. A vall. *l* eltűnése azonban nem akadály, mert **smāz*-ből mind a *zománc*, mind a *zomálc* kifogástalanul levezethető (vö. *ács* > *álcs*, *süldisznó* > *sündisznó* vagy esetleg *Venece* > *Venence* > *Velence*). A vallon *-z* magy. *-c* megfelelés nem vitatható, hiszen a két betű körülbelül ugyanazt a hangot jelöli.

Föltűnő azonban az a kettősség, amely egyrészt *kilincs*, *mécs*, *tárgy* szavunkban, másrészt a *Tálya* helynévben mutatkozik az ófr. szóvégi *a* szempontjából. Az ófr. szóvégi *a* letompulása már a XII. században megindul, a XIII. században pedig nagyobb méreteket ölt, de a művelt köznyelvben e hang még jóval tovább él. Föltehető tehát, hogy a köznevek megrövidült alakjukban jöttek át, de a sokkal konzervatívabb ejtésű helynévben (vö. *Reims*, *Arras* stb. ma is hangzó *s*-szel) az *e* még megvolt s **talye* (**tallye*)-ből illeszkedéssel *Tálya* lett anélkül, hogy a latinositott *talia*, *tallia* (DuC. VIII,

18, 19) formát (GÁLDI: REtHongr. XII, 351) segítségül kellene hívnunk. Hasonlóképen az ófrancia szóvégi -s-nek kettős megfelelését figyelhetjük meg: *s* (> esetleg *zs*) *botos*, *Lajos*, *Párizs* szavakban, ellenben *sz* (> *c*) a *márc* szóban. E kettősség magyarázata lehet az, hogy a *márc* szó talán régebbi átvétel, mint a többiek, erre mutatna igen korai előfordulása meg nominativus volta is, de arra is lehet gondolni, hogy a mássalhangzó után még az *s*-es ejtés volt általános, amikor magánhangzó után a kiejtés már túlnyomóan *ś* volt.

4. Szemantikai szempontból az említett egybevetések szintén kifogástalanok, a magyarban a jelentés legtöbb esetben ugyanaz, vagy csaknem ugyanaz, mint a franciában, illetve abban a nyelvjárásban, mely nagy valószínűséggel a magyar szó forrásának tekinthető. A *márc* esetében történt jelentésváltozás valószínűleg a magyarban ment végbe. A fr. *marc* töreket, üledéket, így egyebek között viasz-töreket, mézüledéket is jelent. A magyarban feltehetőleg, mint méhserkészítő műszó, ez utóbbi jelentésekkel kerülhetett át, majd **márcital*, **márcsör* stb. féle kifejezésekből tapadással, igen hamar mai jelentésében állapodott meg. A *taille* 'irtás, vágás' könnyen változhat helynévvé, különösen ott, ahol a település erdő- vagy bozótirtással volt kapcsolatban (vö. a szláv eredetű *Lehota*); ilyen helynév Franciaországban is gyakori, *Tailles* nevű községet egyebek közt éppen vallonföldön is ismerünk, ahonnan, mint történeti bizonyítékok alapján tudjuk, az egervölgyi francia telepések, s így valószínűleg az egervideki *Tálya* őslakói, de közvetett bizonyítékok alapján feltehetőleg a zemplénmegyei *Tálya* (*Tállya*) szőlőtermelői is származtak. A 'lakóház, áruraktár, telep, bódé' stb. jelentésű *staul* is többször szerepel a francia toponymiában, s az egyeztetést támogatja az a körülmény, hogy ez a község eredetileg a királyi tárnokok telepe volt, mint számos adat (1268: villa *Staul tavarnicorum*, 1331: *Tarnokystaul* stb., MNy. I, 123) bizonyítja.

5. Szótörténeti szempontból nehézség mutatkozik a magy. *formint* egyeztetése ellen, erre a szóra ugyanis a XVIII. század előtt nincs adatunk a magyar nyelvben. Középkori francia és pedig vallon származtatása ennek ellenére igen valószínű, mert a szó a németben ismeretlen, sőt a XVIII. századbéli franciában sem volt használatos, másrészt meg maga a szőlőfaj a Hegyaljáról terjedt el majdnem az egész országban (gyakran más néven) s onnan jött a szó is, azt pedig tudjuk, hogy a Hegyalján (Tálya, Bodrogolaszi, Olaszliszka) francia telepések voltak, s valószínű, hogy a tokajvidéki szőlőműve-

lés meghonosítása az ő nevükhöz fűződik. Hosszú lappangását az magyarázhatja, hogy igen szűk területen volt csak használatos. Hangtanilag a szót csak vallon **fourmint*-ből lehet megfejteni.

A hangalak és a jelentés kifogástalan egyezése ellenére a *dézma* szó óprovençal származtatását hibáztatja MOÓR (Népiünk és Nyelvünk VIII, 195), mert provençal papokat nem tudunk kimutatni a XI. század vége előtt Magyarországon, holott a tized már a század elején is ismeretes volt nálunk. Szerinte e szó ófriauli **dezima*-ból származik, ezt az alakot meg a mai friauli *gezime*-ből következteti ki. E föltevésben bizonyításra szorulna, vajjon valószínű-e ilyen alak a friauliban és pedig éppen a XI. században, ez azonban aligha bizonyítható, mert a hangtörténet ellene szól. A friauliban ugyanis a latin nyílt *e* éppúgy, mint a nyílt *o* zárt szótagban is kettős-hangzóvá válik (MEYER—LÜBKE, Gramm, der rom. Spr. 1890, I. 141 kk.), így: *pertica* > *piertie*, *servum* > *siero*, *veterem* > *vieri* stb. (PIRONA, Vocab. friulano, Venezia, 1871, 298, 338, 466), ez a változás igen régi, minden bizonnyal a X. századot megelőzi, úgyhogy a *gezime* föltétlenül *die*-szókezdetű alakra megy vissza. Az persze megint kétséges, hogy mielőtt a *di* > *ǵ* változás végbement, a mai *z* hang helyében már *z* volt-e, de egy **diezima* alakból sem lehetne a magyar szót megmagyarázni. Azonfelül esetleges rétoromán szavaink kérdése nincs tisztázva; olasz jövevényszavaink általában lényegesen fiatalabbak. A dalmát *dezma*, melyre MOÓR hivatkozik, mint a friauli állítólagos **dezima*-nak a hajtására, egyszeri adat (HASZ. II, 368) s így építeni rá nem lehet. Azt, hogy Szent István korában hogy hívták a tizedet, nem tudjuk, de az ekkor használt szót éppúgy kiszoríthatta egy újabb *dezma*, mint ahogy emezt elnyomta a más eredetű *dézma*.

A *zománc* szót ugyancsak MOÓR (Népiünk és Nyelvünk VIII, 197) a kfeln. *smalz*-ből származtatja, ebből azonban a magyarban *sománc*, *zsománc* stb. lett. A német *sm* : magy. *szom*-, *zom*- megfelelésre felhozott bizonyíték: *Szlounuk* (> *Szalónak*) > ném. *Schlaining*, nem számítva, hogy fordított folyamatra vonatkozik, erőtlenné, mert abban a korban *szl*-szókezdet a németben nem lévén, természetes, hogy hanghelyettesítéssel állunk szemben.

A francia származtatást elvetve, a *tárgy* szót középlatin *targia*, *targea*-ból származtatja BEKE (Nyr. LXIII, 64, 127 és az ő nyomán BALASSA is (Nyr. LXIII, 34). Bizonyítékul egyetlen nyelvjárási *tárgya* alakra hivatkozik (bányaműszó); ez utóbbi, ha hiteles, lehet más átvétel. Latin jövevényszavaink azonban *-a*-júkat rendszeren

nem veszítik el (FLUDOROVITS, A magyar nyelv latin jövevényszavai. A magy. nyelvtud. kézik. I, 12e, 10, 35).

6. Alaktani szempontból meg kell említenünk, hogy az ófranciában és az óprovençalban a főneveknek kétesetű ragozásuk van. A két eset, a nominativus és az obliquus, a hímneműeknél legtöbbször alakilag különbözik egymástól, (leginkább: egyessz. n.: -s, obl.: —; többesz. n.: —, obl.: -s), míg a nőneműeknél az esetek túlnyomó részében a nominativus és az obliquus között nincs különbség (egyessz.: —; többesz.: -s). Ófrancia szavaink nagyobb része obliquusban került át, csak nominativusra mehet vissza azonban a *márc* és a *zománc*, míg a *botos*, *kilincs*, *tárgy*, *mécs*, *dézma*, *Párizs*, *Lajos* magyarázható nominativusból is, obliquusból is (a *Lois* hangtörténetileg nom., de már az ófranciában jobbra kiszorította az obliquus formát). A *Yolent* obliquus, de van néhány olyan adunk is, amelyekből esetleg ófr. nominativusra lehet következtetni: így többször előfordul egy *Jolench* alak is (JAKUBOVICH: MNy. XI, 367), s ez elvégre lehetne *Jolenc* < ófr. *Yolenz*, bár ezek a példák lehetnek íráshibák is (a *t* és *c* összetévesztése igen gyakori) s azonfelül olvasásuk bizonytalan, *Jolenc* vagy *Jolencs*. Ez utóbbi, valószínűbb esetben a *-cs* magyar becéző képző (MELICH: MNy. XV, 3). A kettős alaktani megfelelés magyarázata az, hogy a francia névragozás a XII. században még elég szilárd, bár a bomlás nyomai már mutatkoznak, a XIII. század folyamán azonban az obliquus lassan kiszorítja a jóval ritkábban előforduló nominativust. Ezért talán nominativusos szavainkat régebbi átvételeknek magyarázhatjuk. Ezt látszik támogatni szóvégi *s*-üknek *-sz* (> *c*), *z*-jüknek *-c* megfelelése, holott a többiekben ilyen helyzetben az *-s* helyett *š*-et találunk (*botos*, *Lajos*, *Párizs*), bár, mint láttuk, ez talán az eltérő fonetikai helyzetnek a rovására írható.

Többesszámi (nom. vagy obl.) átvétel a *botos* < *botes* kb. 'egy pár csizma'.

7. Az eddig tárgyalt szavakon kívül is van néhány olyan, amely kisebb-nagyobb valószínűséggel az ófranciából származtatható, vagy amelynél legalább az ófrancia eredet lehetőségét is figyelembe kell venni. Ilyenek: *bárd* '1. fejsze, 2. (elav.) erdőrészt, melyet egy ember egy nap alatt kivághat' (első ad. ? 1229, Nyr. XI/IV, 29; 1272: *Bard* OklSz.) ? < ófr. *barde* 'ácsbalta'; hangtani és jelentéstani szempontból a francia származtatás kifogástalan (MELICH: MNy. X, 388), de a szó, bár kissé nehezebben, a közép- vagy alnémetből is magyarázható, sőt e magyarázatot támogatják a magyarból más nyelvekbe

került formák (GOMBOCZ—MELICH: M. Et. Sz. I, 289; MELICH: MNy. XII, 313; BALASSA: Nyr. LXIII, 34) | *mester* (első ad. 1233: hn. *Mestur*, OklSz.) fontos alakv. *mestir*, *mestör* ? < ófr. *maistre* (MELICH: MNy. X, 398); az ófr. *ai* már a XII. században széltében nyílt *e*, az *st*-nek *st* ejtése is feltehető a XII. század végére és a XIII. elejére, az ófr. *-tre* < magy. *-tēr* megfelelést azonban nehéz magyarázni. MELICH kísérlete, hogy az ófr. *tr* (hangzós *r*-rel) szóvég föltevésével fejtsse meg a magyar alakot, nem meggyőző, mert abban az időben, amikor a franciában *st* = *st*, a *tr* meglepő lenne, legalább is egyes jelenségekből ellenkezőleg az ilyen helyzetben lévő *r*-ek redukciójára lehet következtetni (BÁRCZI: MNy. XXV, 184). Az a körülmény azonban, hogy szavunk más nyelvből sem fejthető meg egészen kifogástalanul s hogy a magisteri címet minden valószínűség szerint legelőször a párizsi egyetemen tanult egyházi férfiak használták a XII. században (HAJNAL, Írástörténet az írásbeliség felújulása korából 76 kk.), a francia származtatás felé billenti a mérleget. | *mustár* (első ad. MünchC. 39, 46; Cas. gl. *mustar*) ? < ófr. *mostarde*, *moustarde* (MELICH: MNy. X, 401); a hangtani megfelelés nem kielégítő, a magyarban **mostárd*, **mustárdot* várnánk. Arra lehet gondolni, hogy a *d*-t képzőnek érezték s a *mustár* szó így elvonás lenne. Távolsági lehetőség, hogy az idegen szót torzítva vették át (SPITZER: Nyr. XLIV, 372); ilyenféle torzításra van ugyan analógia későbbi időkből más nyelvekben (pl. fr. *commode* > ol. *comò*), sőt új átvételek esetén a magyarban is (pl. ném.-fr. *fil d'Ecosse* > m. *fildekó*), de erre bajos hivatkozni. Másrészt a német származtatás (*mustart*, *mostard* stb.) szintén megoldatlanul hagyja ezt a kérdést. | *cimer* '1. sisakdísz, jelvény, 2. ismertető jel, 3. fölírás, 4. cégtábla, 5. taraj, 6. tetőbokréta, 7. nád, kukorica üstöke, 8. vőfélybot dísz, 9. szarvasagancs' (első ad. 1326: *Cymer* OklSz.) fontos alakv. *cimer*, *címör*, *cimmer*, *cimér* stb. ? < keleti (lot.) ófr. **cimür* (BÁRCZI: MNy. XXVI, 302), esetl. norm. **cimer*; az egyeztetés hangtani és jelentés-tani szempontból kifogástalan (I. GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz. I, 695), az ófr. *cimier*-nek ily lotharingiai változatát ugyan kimutatni nem lehet, de hangtörténeti alapon kikövetkeztethető azzal a megszorítással, hogy nem dönthető el, vajjon az *-arius* képzőnek (lat. *cyma* + *arium*) megfelelő lot. *-ür*-ben az *i* a régi nyelvben is rövid volt-e, mint ma, márpedig a pontos hangtani megfelelés ezen múlik. Gondolni lehet normann **cimer*-re is, ott ugyanis az *-arius* > *-ier* korán *-er*-ré egyszerűsödik, de az *e* kvalitása nem határozható meg. A szintén számbavehető német egyeztetésnek hangtani nehézségei

vannak. | *ánizs* 'pimpinella anisum' (első ad. 1416 el.: *anusmok* Nyr. II, 68), fontos alakv. *anis*, *ánis* stb.? < ófr. *anis* 'ua'.; a megfelelés kifogástalan, de szavunk kielégítően megmagyarázható az olaszból is (GOMBOCZ—MELICH: Magy. Et. Sz. I, 99). | *Izsalt* szn. (első ad. 1274: *Isalt*) fontos alakv. *Izsa(á)t*, *Izsalc?* \sim *Izsalcs?*, *Izsa(á)c* \sim *Izsa(á)cs?*, *Iszolt?* (= *Isolt?*) (JAKUBOVICH: MNy. XI, 366; WERTNER: Nyr. XLV, 312) ? < ófr. *Isalt*, *Iselt* \sim *Iseut* és *Isolt* \sim *Isout* mellett (P. D.: MNy. XXVIII, 324); a magyar szót valószínűleg *zs*-vel és nem *z*-vel (vagy *sz*-szel) kell ejteni, mert egy adat kivételével (1337: *Iszolt*) mindig *s*-sel van írva. (JAKUBOVICH *z*-vel olvassa, i. h.) Ez a *zs* nehezen magyarázható a franciából, legföljebb az *i*-palatizáló hatására lehet gondolni, *z*-ből pedig Lotaringiában *ž* lenne. Meglepő azonfelül az *o*-s, *e*-s változat hiánya, az említett egyetlen *Iszolt* alakot nem számítva, de főként az *l* megléte, mely, francia származtatás esetén csak hanghelyettesítés lehet *y*, esetleg *t* helyet. Több adatunk van *l* nélküli alakra (1321, 1327: *Ysach*, 1313, 1340: *Ysatth*), ami pontosan megfelelne az *l* szempontjából a vallon hangviszonyoknak, ámde a *zs* nehézsége tovább is fennáll, de meg *alt* \sim *át* váltakozás a magyar nyelvtörténetben is gyakori jelenség. E név a németből kifogástalanul megmagyarázható, s ott az *Isalt* forma gyakoribb, mint a franciában, az eredet kérdése tehát inkább a német javára dönhető el. A gyakori *Ysalch*, *Ysach* alak *ch*-ja jól megmagyarázható lenne egy 1200 körüli fr. *Ysalz*, *Ysauz* nominativusból, de ezeknek az alakoknak az ejtését lehetetlen pontosan megállapítani (*-c?*, *-cs?*), s valószínű, hogy a *-cs* itt is magyar becézőképző, mint a *Jolench*-ben, sőt a *ch* lehet íráshiba *th* helyett. | *csántér* 'ászkofa' (XVIII. század) ? < ófr. *chantier* '1. raktár szabad ég alatt, 2. ászokfa stb.' (SÁNDOR, Sokféle XII, 1808, 146; SPITZER: Nyr. XLVI, 222), az egyeztetésnek ugyanaz a szótörténeti nehézsége van, mint a *formint* esetében: a késői felbukkanás, de míg a *formint* óvallon származtatását településtörténeti valószínűségek támogatják, itt ilyenek nincsenek. A szó végének hangtani megfelelése sem világos; egy, különben szabályos óvall. **chantir* (= *tšántir*), újvall. *tchantir* ugyan pontos megfelelést nyújtana, ilyen szót azonban a mai vallonban sem tudunk kimutatni, s semmi különösebb okunk nincs rá, hogy a régi vallonban föltegyünk. A *csántér* dunántúli előfordulása inkább német közvetítésre vallana, a németben azonban *chantier*-féle alak igazolásra szorul. A szónak az elterjedtebb *gantér* \sim *gantár*-ból való magyarnyelvi származtatását (BÁTKY: MNy. XXXII, 120) a kellően nem igazolt *g* > *cs* változás miatt nem lehet elfogadni.

| *must* (első ad. BesztSzj.: *must*) ? < ófr. *most, moust*; a hangtani megfelelés kifogástalan, de a német, sőt az olasz és a latin származtatás elől sem lehet úgy elzárkózni, mint BÁRCZI tette (MNY. XXVII, 122). | *Majos* szn. (első ad. 1216: *Moys* OklSz.), alakv. *Mois, Moisa, Mojsa, Mousa, Majsa* stb. (R. T.: MNY. XIII, 55) ? < ófr. *Moise* 'Mózes' (R. T.: MNY. XIII, 55); a megfelelés nem kifogástalan és nem is valószínű, középfrancia alakból indulva ki a magyarban inkább *z*-t várnánk, lotaringiai származás esetében legfőképpen *zs*-t. Eredete inkább másutt (latinban) keresendő (MELICH: MNY. XVIII, 142). | *malom* (első ad. 1247: zereda *molna*, 1256: *Molunzug* OklSz.) ? < ófr. *molin* (MELICH: MNY. XVI, 61), óprov. *molin* (BÁRCZI: NyK. L, 28); a hangtani megfelelés teljesen kifogástalan akár az ófranciából, akár az óprovençalból. Minthogy a *malom* és a *molnár* feltehetőleg ugyanabból a nyelvből került a magyarba, a származtatás helyes volta esetén a hangtani szempontból többféle képen magyarázható *molnár* eredetét is itt kellene keresnünk, erre egyedül az óprov. *molner* jöhet szóba. Figyelemre méltó MOÓRNak, ki mindkét szavunkat valamilyen szláv nyelvből magyarázza (Népünk és Nyelvünk VIII, 203), az az ellenvetése, hogy a malmok már régen, a francia hatás előtt feltűnnek Magyarországon (bár a *malom* szó fejlettebb őrlőszerkezetet jelent, egyszerűbbre volt az ómagyarban más szó), de főként, hogy malomberendezési műszavainknak jórésze szláv eredetű. | *rév* (első ad. 1211: *Banriueh* OklSz.) ? < ófr. *rive* '1. part, 2. kiszállóhely, 3. kiszállási díj' (PAIS: MNY. XXXI, 103); a francia megfelelés hangalak és jelentés szempontjából kifogástalan, s támogatja az a megfontolás, hogy idetelepített francia szerzeteseink javadalmi sorában a révjog jelentékeny szerepet vitt. A szó azonban az olasz *riva*-ból is levezethető (KÖRÖSI: Nyr. XVI, 60), bár a szóvégi *-a* eltűnésének kérdése (vö. MELICH: MNY. VI, 116; SIMONYI: Nyr. XLVII, 80; PAIS: i. h.) nem tekinthető véglegesen tisztázottnak. | *bolt* '1. bolthajtás, boltozat, 2. helyiség, kereskedés, raktár' (első ad. SchlSzj.: *both*) fontos alakv.: *bót, bód* stb. ? < ófr. *volte, volt* (PAIS: MNY. XXXI, 104, 186) v. óprov. *vout, volta* (BÁRCZI: MNY. XXXI, 185; NyK. L, 28); a szó megmagyarázható az olaszból is (GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz. I, 464), a kérdés csak a tárgytörténet: az olasz és francia (délfancia) építészet középkori magyarországi szerepének megállapítása, az ol. *-a*: magy. *Ø* megfelelés, valamint a magyarnyelvi *v*- > *b*- változás kérdésének tisztázása után lesz eldönthető. Ez utóbbi kérdés MOÓR idevágó fejtegetései után (Népünk és Nyelvünk VIII, 198) sincs le-

zárva. | *part* '1. kikötő (elav.), 2. víz széle, 3. kapaszkodó, 4. domb, 5. domborulaton lévő bevágás' (első ad. BesztSzj.: *portus* — *porth*) ? < ófr. *port* 'kikötő' (PAIS: MNy. XXXI, 99); a hangtani és jelentéstani megfelelés kifogástalan, de éppoly kifogástalan a latin (*portus*) vagy olasz (*porto*) származtatás is. | Az erdélyi *duga*, *dugály*, *dugaj* 'kis gát, ároktöltés, a patak vizének egy ponton való elzárása és elvezetése' szavak tökéletesen megfelelnek hangalak és jelentés szempontjából a prov. *doga* 'töltés', *dogal* 'csatorna' szavaknak, azonban a magyar szó kései, XIX. századi fölbukkanása komoly akadálya az egyeztetésnek (GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz. I, 1433). [A *házsárt* 'kocka' kockajáték, sors' (első ad. 1410: vinee *hasartoszelee* OklSz.; SchlSzj.: *hasart*) nehezen felelhet meg egy fr. *hasart*-nak (KERTÉSZ, Szokásmondások 208); igaz ugyan, hogy a sp. és olasz formák alapján talán feltehető lenne, hogy a francia szóban nem *s*, hanem más, esetleg palatalis réshang van, ez esetben azonban alig volna érthető, hogy a régi nyelv hangjelölése erre semmi bizonyítékot nem szolgáltat. Ezzel szemben áll az, igaz, hogy ritka, egyetlen forrásra visszamenő *haschart* alak (LEXER, Mittelhochdeutsches Wb. Leipzig, 1872, I, 1192), amelyet nehezen lehetne a gyakoribb *hasehart*, *hashart* alapján *has-chart*nak olvasni. Egy ilyen *haschart*- (*hašart*)-ból pedig a magyar szó kifogástalanul levezethető (ECKHARDT S.: MNy. XXV, 294). | Hangtörténeti nehézségekbe ütközik a *bordély* (első ad. SchlSzj.: *bordel*): ófr. *bordel* (MELICH: MNy. X, 390) egyeztetés, a francia szó *e*-je ugyanis nyílt (< *-ellum*), s innen a magyar szó valószínűleg régen is zárt *e*-jét nem lehet megmagyarázni; e nehézséget próbálta eloszlatni BÁRCZI (MNy. XXV, 181), de nem meggyőzően. | Hasonlóképpen hangtani nehézségekbe ütközik a *köböl* (első ad. 1233: *Cubulcut* OklSz.) szónak az óprov. *cubel*-, vagy éppen *cubels*-ből való származtatása (LEDERER EMMA: Századok LVII—LVIII, 126), mert a provençal szó *e*-je nyílt (*-ellum*) s innen a magyar *ö*-t nem igen lehet megfejteni. Másrészt ez a szó kifogástalanul származtatható az ófelnémetből (MELICH: NyK. XLIX, 292). | A gyermeknyelvi *kokó*, *kukó* 'tojás' és a népnyelvi *kókonya*, *kákonya*, *kokannya* stb. 'húsvéti étel' összefüggése a vallon gyermeknyelvi *coco* és a vall. *cocogne*-nyal (T. Z.: MNy. VIII, 29) egyáltalában nem világos. E szavak kiterjedt románnyelvi rokonságából talán még leginkább az olasz formák jöhetnek szóba a magyar szavak szempontjából. | A *Dénes* szn. (első ad. 1181: *Dionis* EtSz.) francia származása — ófr. *Denis* — (R. T.: MNy. XIII, 56) a szó korai fölbukkanása, de főként a régi magyar *Dionis*,

Dyonus, *Zentdyenyis* stb. alakváltozatok miatt egyáltalában nem valószínű; latin eredete ellen viszont semmi érvet felhozni nem lehet (GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz. I, 1311. | A *Gyán* községnév esetleg lehetne francia eredetű a fr. *Jean* szn.-ből (KARÁCSONYI: MNy. XIX, 27; MELICH: NyK. XLIX, 130), azonban máshonnan is magyarázható, mindenesetre e feltevést meggyőző alakváltozatokkal vagy történeti adatokkal kellene bizonyítani. Úgyszintén bizonyításra szorulna, hogy a XII. században főleg latinositott formában sűrűen előforduló *Roland* (*Rolandus* CodDipl. V. 3, 104, VI. 1., 126 stb.), *Olivér* (*Oliverius*, *Oliverus* stb. CodDipl. IV. 2. 40, 78, 401 stb.), *Lanceret* (*Lancredus*, *Lanceretus*, *Lanchretus*, *Lancretius*, *Lanche-rech* CodDipl. IV. 2, 398; 3, 405, ÁrpÚjOkmt. VII, 447, 532, XI. 428, 463, 535 stb.), *Yvain* (*Yven* ÁrpÚjOkmt. X, 447), *Pipin* (*Pipinum* Nyr. XLIII, 305), valamint az *Olivant* helynév (< szn.?) (*Olivanth* CodDipl. VIII. 4, 434) közvetlen francia átvételeknek (PAIS: Napkelet I, 187; P. D.: MNy. XXVIII, 324) tekinthetők-e, ami legalább is erősen kétséges.

8. Vannak azonkívül szavaink, amelyeket többen az ófranciából próbáltak magyarázni, azonban teljesen hibásan. Így: m. *jobbágy*-nak ófrancia *jobard*-ból való származtatása (KALLÓS: Nyr. LIX, 8, 241) mind jelentéstani, mind hangtani szempontból tarthatatlan. A m. *jobbágy* első jelentése 'úr, nemes', másrészt a *Jobard* szn.-nek 'paraszt' jelentése a régi franciából kimutathatatlan, sőt nem valószínű (SPITZER: Nyr. LIX, 241). Hangtani szempontból sem a fr. -art, -ard-ból a magy. -ágy szóvég nem fejlődhetett, sem a *jo-* (*džo-*) szókezdetből a magy. kizárólagos *j-* nem érthető. Ugyancsak tarthatatlan hangtani szempontból a *vótér* 'tönköly' ófrancia származtatása (BÁTKY: Ethnographia XXXII, 123). A mai francia *épeautre* az ófranciában *espelte*, *espeaute*, *espealt* stb., innen pedig a magyar szó semmiképen sem magyarázható meg (BG: MNy. XVIII, 167), s a francia nyelvjárások sem nyújtanak megfelelőbb alakot. Úgyszintén teljesen elfogadhatatlan hangtani okokból a magy. *pej* szónak az ófr. *bai*-vel (KROPF: Nyr. XXX, 296), s a magy. *skófi*um 'mitra' szónak a fr. *escoffion*-nal való egybevetése (SZARVAS: Nyr. V, 208; vö. SIMONYI: Nyr. XLIII, 229). Többen kerestek a magy. *kocsonya* szónak is francia etimológiát (vö. MNy. VIII, 94; IX, 228), teljesen sikertelenül. Semmikép sem szabad *Forgolány* helynevünket (első ad. 1320: *Folgram*) francia személynévből származónak tekinteni (KARÁCSONYI: MNy. XX, 1). A *Fulkram* igen elterjedt német szn. s mint minden germán név, Franciaországban is előfordul, de semmi

jellegzetesen francia nincs rajta, történeti adatok sem támogatják e származtatást s a szomszéd Batár község Flandrenses telepesei, kikre KARÁCSONYI hivatkozik, nem voltak franciák (vö. SZABÓ ISTVÁN, Ugocsa megye, Budapest, 1937, 352). Nemcsak bizonyíték nincs rá, de hangtani szempontból sem jöhet szóba a *Girolt* községnév fr. származtatása — *Girault* (!), *Giraud* szn.-ből — (KARÁCSONYI: MNy. XXI, 24), a francia szókezdő *g* (*dž*, *dž* nem lehetett volna a magyar *g*-vé, továbbá *Császárinak Csajszár* (?) < *Caesar*ból való származtatása (KARÁCSONYI: MNy. XXI, 24), mert ilyen ófrancia szó feltevése teljes lehetetlenség (GOMBÓCZ: MNy. XXI, 128), vagy *Kolos*-nak a francia *clos*-val való egybevetése (KARÁCSONYI: i. h.), mert ez a régi magyar adatokban *klus*, amelynek az *u*-ját a fr. nyílt *o*-ból nem lehet megmagyarázni.

9. A teljes vagy meglehetősen valószínűséggel az ófranciából, ill. valamelyik nyelvjárásából vagy az óprovençálból származtatott szavainknak egy része közép- és nyugateurópai vándorszó; ezek a legtöbb közép- és nyugateurópai nyelvben megvannak és vándorlásuk útját a legtöbb esetben igen nehéz követni. Ilyenek egyszerre több oldalról hatolhattak be nyelvünkbe, különböző, de nem nagyon eltérő formában, itt aztán egyik vagy másik alak győzött, esetleg kiegyenlítődéssé állhatott be a különféle alakváltozatok között. Néhány esetben különböző eredetű és eltérő alakok küzdelme jól megfigyelhető: a fr. eredetű *zománc*-típusú alakok és a németes *zsománc*-típusúak sokáig éltek egymás mellett, a provençal *dézmát* a csak a XVI. században felbukkanó, de az oláhnyelvi *dijma*, *dejma* magyar eredetű kölcsönszó tanúsága szerint (KNEZSA: MNy. XXIX, 153) ennél jóval régiebb, más eredetű *dézsma* csak a XIX. században szorította végleg ki (itt, ott még ma is él). Ilyen vándorszó még a *tárgy*, a *szekrény*, a *mustár*, a *mester*, a *bárd*, a *címer*, a *must*, a *malom*, a *molnár*, a *bolt*, a *házsárt*, a *bordély* stb., melyeknek egy része hangtanilag több nyelvből is megmagyarázható, egyike-másika viszont egyikből sem kifogástalanul.

10. Ófrancia jövevényszavainkkal kapcsolatban több egymással szoros összefüggésben levő probléma bukkan föl: és pedig az átvétel kora, továbbá, hogy milyen nyelvjárásról s végül, hogy mely társadalmi osztály nyelvéből kerültek át e szavak a magyarba. Az első kérdésre, az átadás idejére nézve útbaigazítást nyújtanak egyrészt a szavak hangalakja, másrészt a történeti adatok. Maga a magyar szó legrégebbi előfordulása alig szolgáltatathat számbavehető kiindulási pontot.

Ha francia köznyelvi szóalakból indulunk ki, akkor tekintettel arra, hogy a francia hangváltozások egyrészének korát megközelítő pontossággal ismerjük, a magyar hangtörténet segítségével következtetéseket vonhatunk le ófrancia szavaink átvételének idejére. Így pl. tudjuk, hogy a francia $tʃ > ʃ$ (*chamelot, clinche, meche, Michelet, ?chantier*), $dʒ > ʒ$ (*targe, Jehan*), francia és valószínűleg vall.-lot.-norm. stb., $tʃ, ts > s$ (**smaz, ?*cimir*) változás körülbelül a XII. század vége és a XIII. század második fele között ment végbe. Tudjuk továbbá, hogy a szóvégi *-t* hangsúlyos magánhangzó után a XIII. század folyamán tűnik el legalább is a legtöbb esetben (*chamelot, loquet, Michelet*), mássalhangzó után esetleg valamivel korábban, de aligha lényeges időkülönbséggel (**fourmint, Yolent, ?most*). Az *s* + mássalhangzó és magánhangzó után a szóvégi *s* *ś*-realizációja az 1200-at megelőző és követő néhány évtizedre tehető (*botes, Lois, Paris, ?maistre, ?mostarde, ?most*). Ha már most mindezt figyelembe vesszük, megkapjuk az átvételi idő felső határát azon szavaink számára, amelyekben ezek a szóelemek megvannak. Nem lehetséges ugyanis, hogy a magyar szavak *gy*-je *ž*-ből, szóvégi *t*-je semmiből, és nem valószínű, hogy *cs*-je *š*-ből, *c*-je *s*-ből fejlődött volna. (Az $in > en$ változás is a XIII. század második felére esik, de ez nem jelentős, mert szavaink, mint láttuk, mindkét fejlődési fokból magyarázhatók.) A szóvégi hangsúlytalan *a*-ról (*clinche, meche, targe, ?barde, ?rive*) tudjuk, hogy nagyobb mérvű sorvadása a XIII. században indul meg s ezt elég közelről követi a szóbelseji redukált *a* (*chamelot, Michelet*) eltűnése, bár az ingadozás még századokig tart. Ez a jelenség némi-kepen útbaigazítást ad az átvételi idő alsó határára. Ezért *botos, csemelet, mécs, lakat, Lajos, Párizs, Micséletfalva, Gyehánfalva*, esetleg *kilincs* (s talán, ha idetartoznak, *bárd, mester, mustár, must, csántér, rév, bolt*) szavaink átvételének korát 1200 körül, vagy inkább a XIII. század első évtizedeibe, esetleg valamivel későbbre vagy korábbra tehetjük. Ez az eredmény összhangban van a francia befolyásra vonatkozó történelmi adatokkal, ezért azoknak a szavainknak az átvételét is, amelyekben hasonló hangtani kritérium nincs, ebbe a korba helyezhetjük. Talán régebbi a *márc* és a *zománc*, melyek, mint nominativusos átvételek *s* mint a szóvégi *s*-üket, *c*-jüket megőrzött alakok kissé archaikusabbnak látszanak, de hogy valóban azok-e, eldönteni nem tudjuk. Hasonlóképpen feltehető, hogy a *dézma* még a XII. századba tartozik, mert e század végétől a *z*-tlen alakok elszaporodnak a provençalban.

11. Bonyolultabbá válik azonban a kronológia kérdése, ha figyelembe vesszük, hogy szavaink nem mind a középfrancia irodalmi vagy köznyelvből, hanem a helyi színezetű francia koiné-ből, esetleg valamelyik nyelvjárásból kerültek át hozzánk, mert akkor a fentemlített kritériumok, főként a $d\check{z} > \check{z}$, $t\check{s} > \check{s}$ változásra alapított következtetések elesnek. Egyes nyelvjárásokban ugyanis, így a ránk nézve fontos vallonban, ezek a hangok ma is affrikáták. Így ha pl. a *clinche* szót vallon népnyelvi szónak fogjuk fel, a $ch > cs$ -ből nem következtethetünk az átvétel korára, igaz viszont, hogy ez esetben az *n* megléte a magyar szóban (a vallon szóban ma denazalizált: $\tilde{i}n > \tilde{i} > i$ van) ugyancsak a XIII. század második felénél régebbinek mutatja e szavunkat.

Annak az eldöntésére, hogy ófrancia szavaink milyen francia nyelvterületről valók, rendszeren szintén a történeti adatokból és a szavak hangalakjából indulhatunk ki. Eddig ismert történelmi adataink tükrében a következő területek jöhetnek szóba: a vallonföld (telepések, urak), Lotaringia (szerzetesek, és valószínűleg telepések meg urak is), Burgundia, Champagne, Provence (szerzetesek), Ile-de-France (magyar diákok), esetleg Normandia (zsoldosok), sőt a királyi udvar kapcsolatai egyéb tartományokra is kiterjedhettek. Hangtani szempontból kevés biztos kritériumra támaszkodhatunk. A legfontosabb az $\tilde{e} > \tilde{a}$ változás. Ez ugyanis Champagne-ban és Ile-de-France-ban már a XII. század elején befejeződik s így ott \tilde{e} és \tilde{a} -ban egybeesik, viszont északon, vallonföldön és Pikárdiában, továbbá nyugaton Normandia egy részében az \tilde{e} és \tilde{a} között a különbség ma is fennáll. (Különbség van Lotaringiában is, hol ma $en > \tilde{e}$, $an > \tilde{a}$; az \tilde{e} azonban már a XIV. században megvan, s így a XIII. században az ejtés aligha lehetett \tilde{e} .) Így például *kilincs* semmi esetre sem lehet középső francia, mert amikor ott az $-e$ elég gyakori eltűnését föl lehet tenni, a *clenche* \tilde{e} -vel való ejtése már régen a múlté. De nem tehető fel a *formint* meg a *Jolent* champagne-i vagy középső francia származása sem, mert abban az esetben e szavainkat (még ha archaizáló középső francia irodalmi nyelvre gondolunk is) igen régieknek, legkésőbb a XII. század első feléből valóknak kellene tekintenünk, akkor pedig a francia hatás nálunk még csak a kezdet kezdetén volt. A *formint* vallon eredetét eldönti az a körülmény, hogy a középkorban a Meuse völgyében a szőlőművelés egyik legjellegzetesebb foglalkozás volt (míg Pikardiában és Normandiában ilyenről alig van szó) s hogy a hegyaljai szó oly francia telepesektől került ki, kik egyik falujukat *Tályának* nevezték, csak-

úgy, mint az egervidékiek, akikről számos történeti adat bizonyítja, hogy vallonok voltak. Különösen fontos e tekintetben a *Jolent* nő-név, melynek igen elterjedt volta arra mutat, hogy, függetlenül a királynék középső francia származásától, a magyar udvarban beszélt francia korví nem *champagne*-i vagy *île-de-france*-i színezetű volt. Lehetetlen azonban közelebbről meghatározni ezt a nyelvet egy jelenség alapján. Pikárd ellen szól az a körülmény, hogy több adat tanúsága szerint a XII. század vége felé a pikárdos franciát Franciaországban nem tartották udvarképesnek. A magyar udvar normann színeződésére e korban nehéz gondolni. Vallonos francia is meglepő udvari nyelvnek, mégis ezt a föltevést támogatják kétségtelen vallon kapcsolataink s több vallon szó a magyarban. Persze nem nyelvjárásról, hanem északkeleti ízű francia köznyelvről lehet csak szó.

Miscelet, ha francia ember neve és nem régen meghonosodott, magyarrá lett átvétel (ami ellen szól ritka volta) *cs*-jével szintén keleti franciára, lotaringiaira, vagy sokkal inkább a vallonra mutat, mert 1278-ban, legrégebbi adatunk idejében, a középső franciában már minden valószínűség szerint a *ch* = *š*. Településtörténeti megfontolások, a közeli *Szepesolaszi* — *Wallendorf* szintén erre mutatnak. — *Gyehan* kétszótagúsága még nem döntő, de a valószínűleg ejtett *h*, továbbá a szepesi vallonokra vonatkozó ismereteink szintén a vallon származást teszik valószínűvé.

A vallonból magyarázható a történeti adatok s a *b* < *w*-megfelelés, de meg a szó franciaországi elterjedése és jelentése alapján a *balon*, *bolon* (< *walon*), valamint a *szekrény* (*scrin* < lat. *scrinium*) és a *zománc* (**smalz*, **smaz* < germ. *smalt*), mert ez az egyetlen nyelvjárás, amelyben egyrészt nincsen prosztétikus *e* az *s* + mássalhangzó előtt, másrészt az *s*-ilyen helyzetben érintetlen marad (vö. fr. *écrin*, *émail*). Ugyancsak a szó eleje utal a lotaringiai nyelvjárásra a *Fel-*, *Alistál* < *Staul* esetében (lot. *staul* < germ. *stal*), ugyanis e területen szintén nincs prosztétikus *e*, viszont az *s* mássalhangzó előtt *š* ∼ *h* ∼ *Ø* változatokat mutatja; megerősíti ezt a kritériumot az *al* > *aul* fejlődés, mely szintén keletre, egyebek közt Lotaringiára jellemző. Keleti nyelvjárások között kell keresni a *paraj* őseit is (*porei*, *poreie* < lat. *porratum*, *porratam*), ugyanis a nyiltzótagú, hangsúlyos *a*-nak *ei* fejlődése a vall., lot., burg., champ. stb. területre jellemző. Végül *címer* szavunk, ha valóban ide tartozik, szintén leginkább keleti, lot. **cimir*-re lehetne visszavezethető, bár, mint láttuk, a származtatás szempontjából fontos *í*-t bizonyítani nem tudjuk, s másrészt a norman **cimer* is szóba jöhetne.

Egy lot. eredetű *cimer* is arra mutatna, hogy az előkelő körökben is inkább a keleti franciák voltak túlsúlyban.

Semmiesetre sem lehet vallon a *mester*, *mustár* és *must*, ha valóban francia eredetű jövevények, mert a vallon nem vesz részt a. *st* > *st* (> *ht* > *t*) változásban.

Provençal eredetre mutat kétségtelenül a *dézma*, minthogy a XII. században a franciában a zöngés *z* már nem hangzik mássalhangzó előtt. A *zománc* szó provençal származtatásának ellentmond a hangalak, bár, mint említettük, tárgytörténeti szempontból ezt a föltevést sem lehet teljesen mellőzni. A provençal szempontjából szóba jöhet még a különben kétes eredetű *bolt* szavunk, továbbá, ha ide tartozik, a *malom* és a *molnár* is.

Egyik szavunk példát nyújt arra a ritka esetre, hogy néha a jelentésből is következtethetünk a szó származására. A *loquet* hangalakja semmi útbaigazítást nem ad ebből a szempontból. Azonban a magyar *lakat* szó mindig függőzárát jelent s az egyetlen fr. nyelvjárás, ahol ugyanezt és csak ezt a jelentést találjuk, a vallon, egyebütt Franciaországba a szó rögzített, kilincsszerű szerkezetet jelent és jelentett régen is (a provençalban pedig előfordul mind a két jelentés).

Francia szavaink földrajzi származásáról tehát azt állapíthatjuk meg, hogy egy részük vallonföldi eredetű, így: *szekevény*, *zománc*, *formint*, *lakat*, *kilincs*, *balon*, *Mecsedelfalva*, *Gyehanfalva*, történeti adatok alapján az egervidéki *Tálya* s ennek kapcsán valószínűleg a hegyaljai is. Föltehetőleg az északkeleti franciára vall a *Jolent* alak is. Lotaringiai az *Istál*, s talán a *cimer*. Valamely keleti vidéknek, legvalószínűbben Lotaringiának köszönhető a *paraj*, provençal a *dézma* s talán a még bizonyításra váró *bolt* is. Mindez azonban legkevésbé sem jelenti azt, hogy ezeket a szavakat okvetlenül nyelvjárásból, nyelvjárást beszélő emberektől vettük át, valamint azt sem, hogy a többiek nem származhatnak ezekről a tájakról. Ennek a kérdésnek az eldöntése ugyanis összefüggésben van a harmadik problémával, azzal, hogy mely társadalmi réteg volt a közvetítő.

12. Ellentétben a kronológiai és a területi hovatarozás kérdésével, itt a hangalak jóformán semmi útbaigazítást nem ad. A XI. századtól kezdve ugyanis az Ile-de-France-ból mindenhová elhatol a francia köznyelv és a helyi nyelvjárások fölé rétegeződik, mint az előkelő emberek s az írástudók finomabb nyelve. Ez a vidékivé vált köznyelv azonban nem egységes, még ma sem az, régen pedig az eltérések sokkal nagyobbak voltak. A közepső franciával szemben

archaikusabb (a vidéki francia ejtés ma is rendszeren 40—50 évvel elmaradottabb a párizsihoz viszonyítva), de azonfelül szókincsében, fordulatkészletében, hangrendszerében és mondattanában a helyi nyelvjárás erős hatását mutatja. A nyelvjárási elemek száma igen nagy kilengésekkel ingadozik helyenként, egyénenként, sőt alkalmakként is. Sok esetben kontaminálódik a francia meg a nyelvjárási alak valami kevert formává, elvben azonban bizonyos nehezen megvonható határokon belül bármely nyelvjárási szó vagy forma előfordulhat a helyi színezetű köznyelvben. Ezért a nyelvjárási alakú szóról meg lehet állapítani, milyen területről származik, de azt már alig, hogy milyen nyelvrétegből való; egy közfrancia szóról pedig (amelyről tudjuk, hogy nem Közép-Franciaországból került) világos, hogy az előkelőbb osztályok köznyelvéből (vagy az irodalmiból) való, de származási helyét már nem tudnók megjelölni. Rendszeren a köznyelvi eredet a valószínűbb, mert a művelődési szavak, ha nem mesterségszavak, túlnyomóan a felsőbb társadalmi osztályokon át terjednek el. Persze sokszor nehéz eldönteni, hogy a ma általános szó nem volt-e valaha mesterségszó. Meg kell jegyezni, hogy a provençal, mint előkelő művelt nyelv, sokkal tovább áll ellent a középfrancia hatásnak, mint a tulajdonképeni francia nyelvjárások.

A legfontosabb kritérium ezen a téren — az esetleges történeti adatokat nem számítva — a szó jelentése. Szinte kétségtelen, hogy olyan szó, mint a *címer*, vagy *tárgy*, mint katonai műszó, továbbá úri nevek, mint *Lajos*, *Jolent*, csak az előkelőbb társadalomból terjedtek el, *Gyehán* és *Micsélet*, mint névadó falubirtokosok neve, szintén ebbe a nyelvrétegbe tartozik. A *dézma* viszont az egyház műszava, csakúgy, mint *mester*; de valószínűleg a *szekrény* is a sekrestyéből és a *paraj* is a kolostori kertekből terjedt el; ide tartozhatnak, mint láttuk, a *rév* is, ha francia. Lehetetlen azonban eldönteni, hogy melyik magasabb társadalmi rétegnek tudjuk be a *botos*, *csemelet* (nemesség, városi polgárság), *kilincs*, *mécs*, *lakat*, ? *mustár*, ? *ánizs*, ? *must*, ? *bolt*, *Párizs* (előkelők polgárok, papok), *zománc** (kereskedők, kolostorok) szavakat. Mindenesetre ezek, még ha nyelvjárási alakúak is (*kilincs*, *zománc*) köznyelvi, legfőljebb regionális színű köznyelvi szavaknak tekinthetők. Másrészt valószínűleg közrendű telepések honosították meg a semleges hangalakú *Tálya* és a nyelvjárásra valló *Istál* helynevet, meg a *formint* szót, mely francia településhelyről indul ki, okvetlen e rétegbe sorozható a vallon telepésekre vonatkozó *balon* népnév; a *bárd*, ha francia, mint erdőirtó vagy ács szerszám, talán a *márc* és a ? *csántér* is, mint

mesterségszó, ilyen alacsonyabb nyelvszintbe tartozik, bár pl. a kolostori gazdaságok is elterjeszthették őket.

Ófrancia eredetű szavaink tehát túlnyomórészt a XIII. század elején kerültek át nyelvünkbe, bár egy pár régebbi átvétel is lehetséges. Jobbára vallonföldről és általában Kelet-Franciaországból származó franciák honosították meg őket, noha ez mindenegyes szóról nem igazolható, de provençal is akad köztük, sőt talán egyéb eredetű is, azonban, még ha helyi jellegűek is, jobbára nem nyelvjárási szavak. Túlnyomóan a felsőbb társadalmi osztályok, főnemeség, birtokosság, udvari emberek, papság, városi polgárság a közvetítő, mindazáltal, bár gyéren, akadnak közöttük közrendű telepek nyelvjárási szavai is.

13. A magyar hangtörténet szempontjából ófrancia eredetű szavaink semmi újat sem nyújtanak, csupán példákat szolgáltatnak már ismert törvényszerűségekre. Nagyjában hasonlóképen áll a helyzet a francia hangtörténet szempontjából is, bár itt szavaink néhány becses útbaigazítással szolgálnak. Így figyelemre méltó a francia szóvégi *-e* hiánya a szavak túlnyomó részében (*kilincs, mécs, tárgy, ? mester, ? mustár*) s viszont néha megléte (*Tálya*), a szóbelseji *e*-nek *ë* megfelelése (*csemele, Mecsedel, Gyehán, botos*), az *st* csoportnak *st* (*št*) mása (a különben kétes *mester, mustár, must*-ban), és főként a szóvégi *s*-nek *s* (*š*) magyar megfelelése (*Lajos, botos, továbbfejlődéssel Párizs, ? ánizs*). (MELICH: MNy. X, 392; NyK. XLIX, 134). Ezt a megfelelést már SPITZER (Nyr. XLIV, 371) kételkedéssel fogadta, de megfelelőbb magyarázatot nem nyújtott helyette. GÁLDI tagadja, hogy a francia szóvégi *-s*-nek lehetett *ś* változata is és a magyar szóvégi *s*-eket téves latinositással magyarázza (REtHongr. XII, 349) olyanféleképen, ahogyan a német *Ornament*-ből (*< ornamentum*) a magyarban *ornamens* lett, vagy az *Admiral*-ból *admirális*. Ilyesmire azonban a XIII—XIV. században példa nincs s különös lenne, hogy éppen a francia szavakban minden egyes esetben (a *márc*-ra l. 14. l.) megtörtént volna, másutt soha. Azonfelül ahhoz, hogy ilyen latinositás történjék, az analógiák hosszú sorára van szükség, mint pl. amilyen az *ornamens* esetében a ném.-lat. *indifferent* \sim *indifferens* és temérdek más hasonló megfelelés, melynek mintájára alakulhatott át az *ornament* latinnak érzett formára. Szükséges azonfelül a latinnak és annak a nyelvnek, amely ilyenféle összefüggésekre példát nyújt, széleskörű ismerete. Minderről aligha lehet szó a XIII. században. Másrészt, azonkívül, hogy egy *ś*-változat föltevése ellen sem hangfiziológiai, sem fonológiai szem-

pontból semmit sem lehet fölhozni, magyar szavaink szóvégi *s*-se nem egyetlen érv e föltevés mellett. Két szavunk, *Lajos* és *Párizs* megvan az olaszban is, mint ugyancsak középkori francia jövevény: *Luigi* és *Parigi*, ezekben a francia *-s*-nek ugyanolyan hang felel meg, mint a prov. és francia jövevénytörzsek szóbeljei palatális *z*-jének. Egy XIII. századbéli kopt betűkkel írt francia szójegyzékben a szóvégi *-s*-ek többnyire az *š*-nek megfelelő jeggyel vannak írva (MASPÉRO: Rom. XVII, 481 kk.). Nyomai vannak e jelenségnek a francia hangjelölésben is. A francia szóvégi *s* elváltozása különben eredetileg mondatfonetikai helyzettől függ és kezdete a XI—XII. századra megy vissza, de a XII. század végén valószínűleg már nemcsak mássalhangzós szókezdet előtt, de tiszta szólamvégben is *š* a szóvégi *-s*, míg magánhangzó előtt sok esetben ma is *z*. A francia szóvégi *-s* történetére a magyar nyelv ófrancia jövevénytörzsei mindenesetre igen becses adalékot szolgáltatnak.

14. Csekély számuk ellenére is ófrancia jövevénytörzseink, bár hézagosan, képet adhatnak arról a francia művelődési hatásról, mely a XII. század végén és a XIII. első felében Magyarországon elhatalmasodik. Az idegen társas élet finomabb formáinak befogadására mindig hajló előkelőbb körök felkapják a franciás neveket s az öltözködés állandóan hullámzó divatjában is megnyilvánul a francia ízlés: nyugati formára alakított sisak- és pajzsdísz; a címer, s a pajzsok különleges formája; a tárgy hamarosan elterjed, éppúgy, mint a francia szabású botos meg a *crêpe de Chine*-nek szerény előfutárja, a habos, könnyű s mégis meleg csemele. A lakóház berendezése is gazdagodik, kilincsel és lakattal tökéletesedik ajtó és szekrény zárja, az ebédlőasztalra fölkerül a mustár és az ánizs, a hosszú esték gazdaságosabb és jobb megvilágítására pedig a méces égő. A királyi udvar jellegzetes alakja lesz a finom műveltségű udvari pap, ki francia egyetemen szerezte meg tudományával együtt a mesteri címet. Francia kereskedők megismertetik a magyarságot népük fejlettebb iparának termékeivel, s francia építőmesterek és kőfaragók keze alatt új ízlésben épülnek királyi paloták s templomok bolthajtásai. A kolostorok, melyeknek falai közt a francia ötvösművészet termékei utánzásra is találunk, az élvezett bőséges jövedelmekért cserébe a népet okszerűbb föld- és kertművelésre, állattenyésztésre, mézfeldolgozásra tanítgatják. A telepések erdőt irtanak, szőlőt ültetnek, fűrge szellemükkel, élénk tevékenységükkel pedig bizonyára egész vidékek nevelőivé válnak. Annak a nagy változásnak az előidézésében, mely a magyarság külső és belső képét,

társadalmi és gazdasági szervezetét a XIII. század folyamán gyökeresen megváltoztatta, bizonyára jelentős része van a francia hatásnak.

Irodalom: MELICH, A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai: MNy. X, 385—406; BÁRCZI, Ó-francia jövevényszavaink problémái: MNy. XXVI, 109—115, 172—183; GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz. A—foglár. Budapest, 1914—36; Az egyes szavak irodalmát l. a szövegben; MEYER—LÜBKE, Hist. Gramm. der frz. Spr. I, Heidelberg, 1913²⁻³; NYROP, Gramm. hist. de la langue fr. I, Copenhague, 1899; JORDAN, Altfranzösisches Elementarbuch, Bielefeld—Leipzig, 1923; MEYER—LÜBKE, Romanisches et. Wörterbuch, Heidelberg, 1935³; BLOCH—WARTBURG, Dict. Etym. de la langue française, Paris, 1932; GODEFROY, Dictionnaire de l'ancienne langue fr. et de tous les dialectes du IXe au XVe siècle. Paris, 1881—1902; TOBLER—LOMMATZSCH, Altfranzösisches Wb. A—D, Berlin, 1915—36; LITTRÉ, Dict. de la langue française, Paris, 1863—78; GILLIÉRON—EDMONT, Atlas linguistique de la France, Paris, 1902—12; G. WACKER, Über das Verhältnis von Dialekt u. Schriftsprache, Halle, 1916.

IV. Az újkor elején a magyar-francia érintkezések ritkák és elszigeteltek voltak, a XVI—XVII. században egypár humanistára meg néhány protestáns diákra szorítkoztak (vö. FALUDI, André Dudith et les humanistes français, Szeged, 1927; BACH, Un humaniste hongrois en France, Szeged, 1932). A francia protestantizmus jelentékeny hatását inkább latinnyelvű teológiai munkák közvetítették. Nagyobb mérvű volt a közvetlen érintkezés Rákóczi szabadságharca alatt, amikor a felkelők hadseregében francia katonák, vezető tisztek, hadi tanácsadók jelentékeny szerepet vittek. Ámde a magyarok ezekkel német vagy latin nyelven, esetleg tolmács útján érintkeztek és az idegen tiszteknek a magyar hadsereg szervezésében kevés, a katonai műnyelv kifejlesztésében semmi részük nem volt, minthogy a kuruc hadak szervezésére mintául a császári seregek szolgáltak s a magyar katonai szaknyelv a franciából és olaszból táplálkozó német műnyelv hatására alakult (TAKÁCS JÁNOS, II. Rákóczi Ferenc hadszervezete, Sárospatak, 1930; MARKÓ, II. Rákóczi Ferenc, mint hadvezér, Budapest, 1934, 101 kk.).

Igen erős francia művelődési hatás alá kerül Magyarország a XVIII. század folyamán, ezt a hatást azonban Bécs közvetíti. Ebben a korban az udvarban, a császárváros előkelő, sőt polgári köreiben is a francia szellemnek, eszméknek, irodalomnak, ízlésnek, külső és belső életformáknak szinte példátlan mérvű elhatalmasodását lehet tapasztalni. 1752—72 között francia színház is működött Bécsben (WITZENETZ, Le théâtre français de Vienne, Szeged, 1932), sőt a bécsi sajtó alól jelentékeny számú francia nyomtatvány is került ki

(ORAVETZ, *Les impressions françaises de Vienne*, Szeged, 1930). Ezalatt az idő alatt a bécsi német köznyelv szinte telítődött francia elemekkel. Ez a franciával átítatott bécsi műveltség áradt azután szét Magyarországra. Ha egyes Bécsben élő magyar főuraink vagy a köznemes testőrök jó része s egy-egy külföldet járó gazdag fiatalember jól megtanul is franciául, és nem egy előkelő magyar akad, ki lelkesedik a francia filozófusokért, állandó kapcsolatban van a francia szellemi élet kiválóságaival vagy éppen franciául verselget (vö. FUHRMANN, Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok, Budapest, 1929; RÁ CZ LAJOS, *Rousseau et Sauttersheim*, Budapest, 1913; REtHongr. II, 31; MORVAY, Galánthay gróf Fekete János, Budapest; TRONCHON: REtHongr. XII, 69 kk; Arch. des Missions scientifiques, XXI, fasc. 4; stb.), sőt egyes magyarországi főúri könyvtárakban ezrével találhatók a francia könyvek (ECKHARDT S.: REtHongr. I, 145), a nemzet szélesebb rétegeiben, a magyar művelt középosztályban a francia nyelv ismeretlen marad és a franciás ízlés, a francia fölvilágosodottság eszméi Bécsen át szivárognak hozzájuk. Még aránylag a Tiszántúl közrendű protestáns magyarsága van inkább közvetlen érintkezésben a franciással, azonban ezek a szálak is túlságosan gyérek és vékonyak ahhoz, hogy nyelvi hatás hordozóivá legyenek.

A XVIII. században, a nagyrészt pusztá Dél-Magyarországra, a bécsi kormány egyebek közt francia (lotaringiai) parasztokat is telepít, ezek azonban úgy szét vannak szórva a németségben, egyes falvaik pedig úgy be vannak ágyazva a német telepek közé, hogy közvetlen hatásuk a magyarságra nem lehetett. Végül is elnémetesedtek.

A XIX. század elején a francia eszmék s velük a francia könyv hatása csökken, éppen, mert a napoleoni idők óta mindent, ami francia, erőszakosan igyekeznek távoltartani Bécsből. A század közepe felé igaz, hogy ez a hatás újból megélénkül, azonban, ha a 30—40-es évek fiatal írónemzedéke végtelen rokonszenvvel kíséri is a francia politikai és szellemi élet minden mozzanatát, a franciául tudó emberek száma igen csekély s a francia szellemi élet újból csak túlnyomóan német közvetítéssel jut el hozzánk. Magyarország és főleg Erdély arisztokrata köreiből a francia műveltség továbbra is igen elterjedt ugyan, de az egész ország értelmiségi osztálya számára ez nem sokat jelent és a német hatás sokkal elevenebb és mérhetetlenül fontosabb (vö. MÜLLER LIPÓT: EPhKözl. XLVII, 164; NAGY-IVÁNNÉ BARHÓ M., *A francia irodalom a magyarországi német folyó-*

iratokban, Budapest, 1934, 11 kk. és passim). Csak a század végén (LELKES, A magyar-francia barátság aranykora, Budapest, 1933) és főként a XX. században szaporodik meg jobban a franciául olvasó, értő és beszélő emberek száma, az írók ismételten fordulnak formai és tartalmi ösztönzésekért Párizs felé s a Franciaországot meglakott vagy legalább is megjárta magyarok mind többen és többen vannak. Számottevő s egymással érintkező magyarság él magában Párizsban is.

Irodalom: L. RÁCZ: REtHongr. III, 11, 255, V, 115; L. PATAKY: REtHongr. VII, 89; BERKOVITS, Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések, Debrecen, 1934; HÓMAN—SZEKFŰ, Magyar történet V, 9, kk; KONT. Etude sur l'influence de la littérature fr. en Hongrie, Paris, 1902; BARANYAI, A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század. Budapest, 1920; ECKHARDT S., A francia forradalom eszméi Magyarországon, Budapest, 1924; MÜLLER GYULA, A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században, Budapest, 1930; E. NÉMETH, Les colonies françaises en Hongrie, Szeged, 1936; LAKATOS GÉZA, A francia nyelvtanítás hazánkban, Budapest, 1934.

V. 1. Minthogy az a XVIII—XIX. századi hatalmas francia művelődési hatás Bécsen át (esetleg kis mértékben más német művelődési gocon át) jelentkezik s így e hatásnak üledékeképpen a magyarban mutatkozó, részben már elavult, de nagyrészt ma is használatos, új-franciára visszavezethető jövevény- és idegenszavak, néhány irodalmi átvételt nem tekintve, a német nyelv csatornáján keresztül kerültek nyelvünkbe, ezek az elemek semmi esetre sem francia, hanem német jövevénytörzseknek tekinthetők s így nem tartoznak ide (vö. HORGER, A nyelvtudomány alapelvei, Budapest, 1926², 111). Nem fogadható el DÉSINÉ ÉLTES EMILIÁNAK az az érvelése, hogy „e szavakat csak német hatásra, de mint francia szavakat vette át a magyar nyelv, s ezért nem német jövevénytörzsek“ (A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben, Budapest, 1935, 5). E szavak a magyarba kétségtelenül a németből kerültek és nem a franciából, tehát a magyar szempontjából német jövevények, csakúgy, mint pl. a *burzsuj* orosz jövevénytörzshöz tartozó. Ugyanígy áll a dolog azokkal a szavakkal, amelyeket a francia elemektől hemzsegő német katonai nyelv közvetített.

2. A bányászati francia telepések semmi kimutatott hatással nem voltak nyelvünkre. Még az sincs bizonyítva, hogy egyes francia eredetű szavainkat a bányászati német bevándorlottak francia szavakkal megtüzdelt nyelvéből vettük volna át, mint BALASSA állítja (A magyar nyelv, Budapest, 1899, 30), sőt az ilyen szavak, mint *dilizsánsz*,

masamód, otkolony egyáltalában nem vallanak paraszt telepésekre. Csak talán a *melák* tartozik ide, de az is német jövevényszó (vö. PESTI FR.: Századok 1880, 432; PETHŐ Gy.: Nyr. XXVIII, 444, TOLNAI: Nyr. XIX, 82; XXXIII, 351). Éppígy nem trtozik ide *tanka* 'kis tó' (SCHUCHARDT: Nyr. XVIII, 486).

3. E francia eredetű szavaink kevés kivétellel kimutathatók a bécsi németben. A német közvetítésnek ezenkívül kétségtelen nyelvi ismertető jelei vannak. Ezek elsősorban hangtaniak, e jövevény- (sokszor csak idegen) szavaink jó részének régi vagy mai hangalakja magán hordja az átadó német nyelvre valló vonásokat. Meg kell azonban jegyezni, hogy a régi hangalak sokszor nem állapítható meg pontosan, mert a szavak vagy francia helyesírásban fordulnak elő, vagy felemás hangjelöléssel. A németre mutató vonások közül a legfontosabbak: zöngés zárhang (*b, d, g*) helyett zöngétlen (*p, t, k*); pl. *prokár* (1688): *brocart, piliárd* (Apor): *billard, pagázsia* (Bereg-szászi): *bagage, plezúr: blessure; pommát* (1704): *pommade, organ-tin: organdi, atrec: adresse; kreditor* (1780): *gros de Tours, kalapéroz* (1796): *galopper; bakatella* (1749), *bakatell: bagatelle*, stb.; — zöngétlen zárhang (*p, t, k*) helyett zöngés zárhang (*b, d, g*), pl. *saboba* (1806—15): *chapeau-bas; balidó: paletot* (NyK. XXIII, 309), *pordepé* (1788): *porte-épée, mondur: monture, bergam* (1505): *baracan* (EtSz.); *gavallér* (1780): *cavalier, agit adni: donner l'acquit, gazsulálni: cajoler* stb. (hasonló zöngésülésre a magyarban is akad példa); zöngés réshang (*v, z, ž*) helyett zöngétlen (*f, s, š*), pl. *fizás: visage, firnisz: vernis, remisiz: remise, messzaliánsz: mésalliance* (MNy. XXVI, 60), *pasasér: passager, salukatér: jalousie* stb.; zöngétlen réshang (*s, š*) helyett zöngés (*z, ž*), pl. *szerviz* (1769): *service, glazé: glacé, zósz: sauce, garzon: garçon; rezsó: réchaud, blanzsíroz: blanchir, zsevró: chevreau, zsenília: chenille* (ez utóbbiakat lehet másképp is magyarázni) stb.; *l'* helyett *lj, li, l*, pl. *briliant* (1786): *brillant, butélia: bouteille, medalión, medaljón: médaillon, brilliroz: briller, talliroz* (1793): *tailler* stb.; fr. *ü* helyett *i* (vagy ritkábban *é*): *gipércsipke: guipure* (Nyr. LXIII, 34), *paraplí: parapluie, piré, pire: purée* stb.; fr. *ö* helyett *é*: *malér: malheur, frizér: friseur* stb.; szóvégi sorvadó *-e* helyett *-i*, vagy *-é*: *csukaladi* (1704): *chocolat, módi* (1704): *mode, lózszi* (1752): *loge, alamódi* (1796): *à la mode, gázsi: gage, bombi* (1686): *bombe, pázsi* (1799): *page, rukli* (1794): *boucle, kurázsi: courage* stb.; *limonádé* (1768): *limonade, madámé: madame, equipázszé* (1788): *équipage, gázé* (1749): *gaze, cousiné* (1813): *cousine* stb.; fr. *-re* (*-rée*), *-ble* helyett m. *-er*, *-bel*, pl. *púder*

(1725): *poudre, koffer: coffre, liver* (1800): *livrée*, Notterdámák (1788): *Notre Dame, zsánfutter: jeanfoutre, capabel* (1793): *capable* stb.; fr. *-ier, -ière* helyett *-ér, -ir*, pl. *gavallér* (1780): *cavalier, gallér: collier, manér* (1742): *manière, brigadéros* (1707): *brigadier, quartély* (1706): *quartier, furir* (1706): *fourrier* stb.; szövégi néma, csak írásban jelölt mássalhangzó hangzik: *pikét* (1704): *piquet, kabinét* (1753): *cabinet, pakett: paquet* (Nyr. LXII, 34), *kámellót* (1749): *camelot, transzport: transport, kadet: cadet, kaput: capot* stb.; *lezser: léger, gavallér: cavalier, etüüz* (1799): *étuis, rang* (1746): *rang, gurmand: gourmand* stb. és sok más elszigetelt példa, így *lajtnánt: lieutenant, lokáj: laquais, románc: romance, princz: prince, vukli: boucle, bofána: bouffant* stb., stb. Gyakran német képzőkkel jelentkezik a szó a magyarban, főként az *-ieren, -él, -en, -er* képzőkre (magy. *-éroz, -íroz, -en, -ni, -li, -er*) akad példa: *kommendéroz* (1705): *commander, karazéroz* (1741): *caresser, marsiroz* (1749): *marcher, akkompányiroz* (1799): *accompagner, angazsíroz: engager, frappiroz: frapper, guvríroz: gaufre, plisszíroz: plisser, kujonéroz: couillonner, parlíroz: parler* és temérdek más (ezek azonban ma már mint analógiák hatnak közvetlen átvételekben is; pl. párizsi magy. *epatíroz < épater*); *sapóddli* (1799): *jabot, musli* (1763): *mouche* 'szépségtapaszt', *karmonáddli: carbonnade* stb.; *alkoven, alkóvni: alcove, sampányer: champagne* stb. Néha német összetételben jelentkezik a szó: *hofmaitressz* (1799): *maitresse, lesekabinét* (1789): *cabinet, apartementsmässig: appartement, nay modi* (1704): *mode, kusti: couche (+ dich)* stb. Néha a helyesírás is mutatja, hogy a szót a németből vette használója: *marsch* (1755): *marche, marschal* (1707): *maréchal, schaffot* (1813): *échafaud* stb. Nagyszámmal fordulnak elő olyan szavak, melyeknek írásából nyilvánvaló, hogy leírójuk nem ejtette ki őket helyesen, ezek az irodalmi átvételek is a németre mutatnak, mert nehezen képzelhető el, hogy aki annyira nem tudta a francia kiejtést és helyesírást, franciául olvasott volna, hanem bizonyára a németben találkozott e szóval s hiányos francia tudása szerint olvasta. Ilyenek pl. *angazsémén: engagement, guillotiné: guillotine, madmoizella* (Amadé): *mademoiselle, szervitör treshumble* (1788): *serviteur très humble* stb. Több esetben találkozunk olyan francia szavakkal, amelyek francia elemekből német földön keletkeztek, vagy amelyek a németiségben fejlődött és a franciában ismeretlen jelentésváltozattal jelentkeznek nálunk is. Ilyenek pl. *lavór* (a fr. *lavoir* a. m. 'mosóház'), *blamálni magát < sich blamieren* (a fr. *blâmer* 'rosszalni, kifogásolni'), *chambre séparée* (fr. *cabinet parti-*

culier), *délicatesse* (a fr. szó a. m. 'tapintat, gyöngédség'), *renom-mage* (fr. *vantardise*), *privatier* (fr. *rentier*), *garde-dame*, *garde de dames* (fr. *chaperon*) stb. (CZAKÓ E. K.: Nyr. XXVI, 85).

4. E német-francia szavak egy része latinósított formában jelentkezik a magyarban, ilyenek pl. *interessál* (1707), *ruinál* (1707), *garantál*, *reuzál* stb. (a lat. *disputare* ∞ ném. *disputieren* ∞ magy. *disputál* típusú megfelelések analógiájára); *admirális*, *zseniális*; *frap-páns*, *kuláns*, *zsenáns*; *alliancia* (Mikes); *kulissza*, *mina*, *dáma*; *bat-téria*, *széria*; *Marschallus* (1707), *republikánus*; *organizáció*, *akti-vitás*, *ansziennitás*; sőt *orphelinatus* (1926, vö. MNy. XXIV, 223), vagy *naivus* stb., stb. (vö. TOLNAI, Ál-latin jövevényszavak, Eml. Szily Kálmánnak, Bp., 1918, 84; K. P.: MNy. XII, 403; KALLÓS: Nyr. LXVI, 1). E művelődési szavak egy része népi szóvá, sőt táj-szóvá is lett, így pl. *balidó*, *bufándli*, *bondzsúr*, *döpés*, *fizás*, *matrac* (< *metressz*), *dep^uó*, *delezánc* stb.

5. Az újfrancia művelődési hatás útját ismerve, e nagytömegű példa alapján az olyan újfr. eredetű szavaknak a zömét, melyek származásukra semmi útbaigazítást nem nyújtanak, szintén német jövevényeknek tekinthetjük. A XVIII—XIX. században átjött szavak között lehetnek ugyan egyes közvetlen irodalmi átvételek, ezeket azonban az előbbiektől igen nehéz megkülönböztetni. Már Faludi igyekszik a francia szavakat kifogástalan formában alkalmazni (pl. *assemblée*) s Kazinczy is többször fordul egyenesen a franciához (pl. *détail*, *négligée*, *kolézs* stb. TOLNAI: NyK. XLVII, 182) esztétikai indokokból. Ámde ilyen szavak csak akkor terjedtek el, ha a német társalgási nyelvben is használatosak voltak, mint pl. *génie*, ellenkező esetben (pl. *charité* 1825 és sok más) csak mint kérészéletű, teljesen idegen elemek bukkannak föl. Ilyen idegen elemeket tudatosan, stilisztikai célból íróink később is, máig is sűrűen használnak, Jókainál pl. a francia szó mindig a nyegle, ellenszenves előkelősködés hangulatát idézi elő, ezek azonban jövevényszóknak nem tekinthetők.

6. E francia eredetű német jövevényszavak tüzetes megvizsgálása még megoldandó feladat. Néha a szó végső eredete is kétséges, így pl. nagyon bizonytalan a *pajzán* szó összefüggése a fr. *paysan*-nal, a magy. szó jelentéstörténete, s az esetleges átvétel körülményei ugyanis egyáltalában nem világosak (vö. AKKA: Nyr. XXXIII, 49; MARIÁNOVICS: Nyr. XXXIX, 250; CSEFKÓ: MNy. XXIV, 56; BABOSS: MNy. XXXIII, 331); e magyar szó eredetét valószínűleg inkább a Balkánon kell keresni. Viszont tényleg törölhetjük francia jövevényszavaink közül a *kortes*-t (HORGER: MNy. XXIII, 48; TOLNAI: MNy.

XXIX, 184). A közvetlen vagy közvetett átvétel kérdését nem egyszer megnehezíti az a körülmény is, hogy e modern művelődési szavak meghonosodásában sokszor több fázis különböztethető meg. Gyakran elterjed a szó torzult alakban (idegen közvetítés, félrehallás, hibás olvasás, téves analógia stb.) s aztán egy fölülről lefelé terjedő hatás a szóalak helyesbítésére, azaz az eredeti hangalak fokozottabb megközelítésére törekszik s ezt néha sikerül is kieroszakolnia. Így pl. *etüiz* helyébe *etüi* lép, *organtinból* *organdi*, *sezlon-*, *sezlony*-ból *sezlong*, *parfümből* *parföm*, *berzselyből* *berzser*, *rekamírból* *rekamié*, *relifből* *relief*, *rölief*, *renesszánszból* *rönesszansz* lesz (vagy legalább terjed a helyesebb alak) és sok más.

7. Néhány szóról ki tudjuk mutatni, hogy közvetlen, sőt tudatos irodalmi átvétel. Ilyen pl. a *müge* 'asperula odorata', melyet Diószegi és Fazekas a Magyar fűvészkönyvben (1807) honosítanak meg s mely a fr. *muguet* '1. convallaria majalis, 2. (*m. hépatique*) esperula' önkényes átvétele (RAPAICS: MNy. XXVII, 250). Az iskolák ezt a szót meglehetősen elterjesztették, de a nép nyelvébe nem hatolt be. — Tisztán irodalmi, sőt költői szó maradt az *ivor*: fr. *ivoire*, melyet Arany használ először; e szó alakításában bizonyára közrejátszott még a Jósika alkotta *ivar* < *iv(alakú agy)ar* (SIMONYI: Nyr. LIV, 143).

8. A XX. században az irodalmi átvételek megszapordtak, bár még mindig a német közvetítés a gyakoribb. Egyes, ideig-óráig felkapott közvetlen irodalmi átvételű francia szavak, mint *oeuvre*, de *övr* is (sőt *ouvreja*, vö. Nyr. XLII: 42), *kolori*, *ensemble*, *sujet* és *szüzsé*, *burzsoá*, *szürrealista*, *unaminista*, *couleur locale*, *tour d'ivoire*, *pleinair* stb., stb. lépten-nyomon felbukkanak, azonban tisztára idegen elemek maradnak és, legalább egyelőre, nem tartoznak a jövevényszavak közé. Éppígy túlnyomóan nem tekinthetők jövevényszavaknak a szakadatlanul változó divatszavak sem (ECKHARDT: MNy. XXVII, 246); ezeknek nagyobb része szintén német közvetítéssel jön, sőt olyik-másik francia (?) szó éppen itt nálunk készült (pl. *parisette*, *goldinette*, budapesti gyárak készítményei és elnevezései). Egynéhány már a XVI. században felbukkan, pl. *bergam* 'szövetfaj' (1505): *baracan* (EtSz.), *caligas Martingal* 'hátulzáródó cipő?' (1542, OklSz.): *martingale* 'hátulzárós nadrág' stb., nyilván szintén idegen közvetítéssel. Bár a divatszavak legtöbbszörre igen rövid életűek, egyikük-másikuk még a nép nyelvébe is lehatol, legalább ideiglenesen (pl. *plisszé*, *krepedesin*, *delén*, *riseliö*, *drapp* stb.). Állandósulóknak látszanak a *tóp* (*taupe*) és *bezs* (*beige*) színjelentő melléknevek is.

9. A francia szavakon kívül előfordulnak francia mintára keletkezett tükörkifejezések és mondattani fordulatok is. Már Mikesnél világosan megállapítható a francia mondattan hatása (pl. tagadás és fölszólító mód a félni ige után, lehetne ugyan latinizmusra is gondolni), éppígy a testőröknél és Kazinczynál (GALLUS: MNy. XVII, 52), Széchenyitől is ismerünk néhány magyar-francia tükörkifejezést, mint *német vita: querelle d'Allemand, spanyol kastélyok: châteaux en Espagne* stb. (SZIGETVÁRI: MNy. VII, 366). Az 1855-ben keletkezett fr. *demi-monde* már 1865-ben megkapja magyar mását, a *félvilágot* (TOLNAI: MNy. XIV, 87), s a *tour d'ivoire* is *elefántcsonttorony* lett (TOLNAI: MNy. XXIII, 553; FÖLDESSY: MNy. XXIV, 45). Valószínűleg a fr. *Antoine: Antoinette-, Georges: Georgette-, Henri: Henriette*-féle képzések mintájára kapott lábra a *-ka, -ke* kicsinyítő képző női név-képzőül: *Lajoska: Louise* (1804); *Károlyka: Charlotte* (1804, Nyr. XLII, 78, 79), *Gerő: Gerőke* (1845), *Fülöp: Fülöpke, Mártonka, Ferike, Györgyike* stb. (Sz. K.: MNy. IX, 286; Nyr. XLII, 277), bár elszigetelten a középkorban is van példa ilyen képzésre, így 1355: *domina Mihalka vocata* (JAKUBOVICH: MNy. XI, 424), s ekkor bajos francia mintára gondolni. Talán nem francia, hanem angol tükörszó a 40—60-as években divatos *arszlán: lion 'gavallér, divathős'*, és *tigris: tigre 'inas, gyermekinas'* (KERTÉSZ: Nyr. LIX, 6; TOLNAI: MNy. XIV, 149). Franciául értő vagy franciáskodó íróktól nem egyszer tudatosan terjesztett gallicizmusnak tekinthető a magyarban pl. az átképzeléses jövő használata, a *ki az aki?*-féle kérdő formula, a határozó helyett használt appositio, az ú. n. szomoryzmus (HORVÁTH JÁNOS: MNy. X, 88).

10. A közvetlen újfrancia nyelvi hatás tehát elég jelentéktelenné zsugorodik össze, ha nem számítjuk, aminthogy nem szabad számítanunk, a német közvetítésű elemeket. Erős közvetlen hatás észlelhető azonban a párizsi magyarok nyelvében, és pedig mind tükörkifejezések (pl. *venni a metrót: prendre le métro*) mind jövevényszavak (pl. *marsé < marché, legölézni < engueuler* stb.) alakjában. Ez a nyelvvaltozat tüzetes vizsgálatot érdemelne, márcsak általános nyelvészeti tanulságok érdekében is. Az az érdekes tanulmány, melyet GÁLDI szentelt e kérdésnek (Jegyzetek a párizsi magyarság nyelvállapotáról, Debrecen, 1935) jobbára a Párizst csak átmenetileg meglakó magyar diákok, ösztöndíjasok többé-kevésbé tudatos franciás nyelvvel foglalkozik. A Párizsban hosszabb ideig tartózkodó, letelepedett magyar munkásság nyelvének tanulmányozása kétségtelenül még érdekesebb eredményekkel szolgálna.

Irodalom: GOMBOCZ—MELICH, M. Et. Sz., A—foglár, Budapest, 1914—36; HARTNAGEL ERZSÉBET, Újabb német jövevényszavainkról, Budapest, 1924; MNy. XXXIII, 89, 157, 227; DÉSINÉ ÉLTES EMILIA, A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben, Budapest, 1935; MAGYAR ZOLTÁN, A magyarországi franciaság, Debrecen, 1933.

SZÓMUTATO.

Rövidítések: d. = dalmát; fri. = friauli; kfn. = középfelnémet; ó. = ófrancia; ófri. = ófriauli; ópr. = óprovençal; tny. = tájnyelvi (nyelvjárási vagy vidékies).

Magyar*

ács, ács 13
 admirális 28, 35
 agi 33
 alamódi 33
 Alistál l. Istál
 alkoven, alkovni 34
 alliancia 35
 akkompanyiroz 34
 aktivitás 35
 ánizs, ánís, anís 18, 27, 28, 29
 angazsémen 34
 angazsíroz 34
 ansziennitás 35
 apartementsmässig 34
 arszlán 37
 assemblée 34
 atrec 33
 bakatell, bakatella 33
 Balaven l. balon
 balidó 33, 35
 balon, bolon, Balaven 10, 12, 25,
 26, 27
 bárd 16, 22, 23, 27
 battéria 35
 bergam 33, 36
 berzsely, berzser 36
 bezs 36
 blamálni magát 34
 blanzsíroz 33
 bofána 34, v. ö. bufándli

Bologna 6
 bolon l. balon
 bolt, bót stb. 19, 22, 23, 26, 27,
 29
 bombi 33
 bondzsúr 35
 bordély 20, 22
 botos, botus 9, 12, 14, 16, 23, 27,
 28, 29
 brigadéros 34
 brilliant 33
 brillíroz 33
 bufándli 35, v. ö. bofána
 burzsoá 36
 burzsuj 32
 butélia 33
 capabel 34
 chambre séparée 34
 charité 35
 címer, címör, cimmer stb. 17, 22,
 25, 26, 27, 29
 couleur locale 36
 cousiné 33
 czaffrang, czaffrag 1
 -cs 16, 18
 Csajszári 22
 csántér 18, 23, 27
 csemelet, *csamelot, csemelot,
 csemölet stb. 9, 12, 23, 27, 28,
 29
 csukaladi 33
 -d 17

* A teljesen idegen helyesírású, meg nem honosodott idegen szavak mind az átható, mind az átvevő nyelv csoportjába föl vannak véve.

- dáma 35
 delén 36
 delezánc l. dilizsánsz
 délicatesse 35
 Dénes, Dionis, Dyonus, stb. 20, 21
 depuó 35
 détail 34
 dözma, dezma, dözma 10, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 27
 dözsma, désma 10, 15, 22
 dilizsánsz, delezánc 32, 35
 disputál 35
 döpés 35
 drapp 36
 duga 20
 dugály, dugaj 20
 elefántesont-torony 37
 ensemble 36
 epatíroz 34
 equipázse 33
 -éroz l. -íroz
 etüi, etüiz 34, 36
 Felistál l. Istál
 félvilág 37
 Ferike 37
 fildekó 17
 firnisz 33
 fizás 33, 35
 Forgolány, Folgram 21
 formint, furmint 10, 12, 13, 14, 18, 24, 26, 27
 frappáns 35
 frappíroz 34
 frizér 33
 furmint l. formint
 furir 34
 Fülöp 37
 Fülöpke 37
 Gahanfalva l. Gyehán
 galincs l. kilincs
 gallér 34
 gantár, gantér 18
 garantál 35
 garde-dame, garde de dames 35
 garzon 33
 gavallér 33, 34
 gázé 33
 gázsi, gá'si 1, 33
 gazsulálni 33
 Gehanfalva l. Gyehán
 génie 35
 Gerő 37
 Gerőke 37
 gipéresipke 33
 Girolt 22
 glazé 33
 goldinette 36
 gurmand 34
 guvriroz 34
 gvilotiné 34
 Gyán 5, 21
 Gyehán, Gyehan, Gyehánfalva, Gehanfalva, Gahanfalva 5, 10, 12, 23, 25, 26, 27, 28
 Györgyike 37
 harang 1
 házsárt 20, 22
 hofmaitressz 34
 interessál 35
 Istál, Fel-, Alistál, Staul, Stal, Ustál, Ustar 5, 10, 12, 13, 25, 26, 27
 -íroz, -éroz 34
 ivar 36
 ivor 36
 Izsalt, Izsát, Izsalc, Izsals, Iszolt, stb. 18
 jobbágy 21
 Jolent, Jolint, Jolont, Jolencs, Jolenc, Jorant, *Jolant stb. 10, 12, 13, 16, 24, 25, 26, 27
 Jolán, Jolánta, Jolánka 13
 -ka, -ke 37
 kabinét 34
 kadet 34
 kákonya l. kókonya
 kalapéroz 33
 kalincs l. kilincs
 kámellót 34
 kaput 34
 karazéroz 34
 karmonádli 34
 Károlyka 37
 ki az, aki? 37
 kilicske l. kilincs

- kilines, klencs, kelencs, kilicske,
 kalines, galincs, stb. 9, 12, 16,
 23, 24, 26, 27, 28, 29
 kocsonya 21
 koffer 34
 kokó, kukó 20
 kókonya, kokannya, kákonya 20
 kolézs 35
 kolori 36
 Kolos, klus 22
 kommendéroz 34
 kortes 35
 köből 20
 kreditor 33
 krepdesin 36
 kujonéroz 34
 kuláns 35
 kulissza 35
 kurázi 33
 kusti 34
 Lajos, Lois, Lais, Lajus, Laos 2,
 10, 12, 14, 16, 23, 27, 28, 29
 Lajoska 37
 lajtnánt 34
 lakat, lokat 9, 23, 26, 27, 29
 lambard 5
 lavór 34
 Lancelot, Lanceret 7, 21
 legölézni 37
 Lehota 14
 lesekabinét 34
 lezser 34
 limonádé 33
 liver 34
 lokáj 34
 lózi 33
 madámé 33
 madmozzella 34
 Majos, Mois, Moisa, Mousa,
 Majsja, stb. 19
 malér 33
 malom 19, 22, 26
 manér 34
 márc, *mársz 9, 13, 14, 16, 23,
 27
 *márcital 14
 *máresör 14
 marsch 34
 marschal, Marschallus 34, 35
 marsé 37
 marsiroz 34
 martingal 36
 Mártonka 37
 masamód 33
 matrác 35
 mécs 1, 9, 12, 13, 16, 23, 27, 28,
 29
 Mecsedel, ∞falva, Micsélet, Myt-
 schelet stb. 5, 10, 12, 13, 25,
 26, 27, 28
 medalión, medaljón 33
 melák 33
 messzaliánsz 33
 mester, mestir, mestör 17, 22, 23,
 26, 27, 28, 29
 metressz 35
 Micsélet, Micsedel 1. Mecsedel
 Mihalka 37
 mina 35
 módi 33
 molnár 19, 22, 26
 mondur 33
 musli 34
 must 19, 22, 23, 26, 27, 28
 mustár, *mostárd, *mustárd 17,
 22, 23, 26, 27, 28, 29
 müge 36
 naivus 35
 nay modi 34
 négligée 35
 német vita 37
 Notterdámák 34
 olasz, olas 4, 5, 6
 Olasz, Olasz- 6
 Olaszi 6
 Olivant 7, 21
 Olivér 7, 21
 organizáció 35
 organtin, organdi 33, 36
 ornemens 28
 orphelinatus 35
 otkolony 33
 óvr, oeuvre, ouvre 36
 Padua 6
 pagázsia 33
 pajzán 35

- pakett 34
 paraj, paré, paréj, poréj, poré 9,
 13, 25, 27
 parapli 33
 parfóm, parfúm 36
 Párizs, Páris 10, 12, 13, 14, 16,
 23, 27, 28, 29
 parisette 36
 parlíroz 34
 part 20
 pasasér 33
 pázsi 33
 pej 21
 pikét 34
 piliárd 33
 Pipin 41
 piré, pire 33
 plein air 36
 plezúr 33
 plisszé 36
 plisszíroz 34
 pommát 33
 pordepé 33
 poré 13
 poréj, poré l. paraj
 princz 34
 privatier 35
 prokár 33
 púder 33
 quartély 34
 Racsel 8
 rang 34
 rekamír, rekamier 36
 relif, relief, röliel 36
 remis 33
 renesszánsz, róneszánsz 36
 republikánus 35
 reuzál 35
 rév 19, 23, 27
 revsó 33
 riselió 36
 Roland 7, 21
 román 34
 ruinál 35
 saboba 33
 salukatér 33
 sampányer 34
 sapólli 34
 schaffot 34
 sezlón, sezlony, sezlóng 36
 skófiúm 21
 sománc l. zsománc
 spanyol kastélyok 37
 Stal, Staul l. Istál
 sujet l. szüzsé
 süldisznó, sündisznó 13
 Szalonak, Szlounuk 15
 szekrény, szekrin, szökröny stb.
 9, 12, 22, 25, 26, 27, 29
 Szepesolaszi 25
 széria 35
 szerviz 33
 szervitőr treshümbel 34
 Szlounuk l. Szalonak
 szománc, szomálc l. zománc
 szomorú 1
 szürrealista 36
 szüzsé, sujet 36
 tallíroz 33
 Tályá, Tállya 5, 10, 12, 13, 14,
 24, 26, 27, 28
 talye, tallye 13
 tanka 33
 tárgy 9, 12, 13, 15, 16, 22, 27,
 28, 29
 tárgya 15
 Tarnokystaul 14
 tigris 37
 transzport 34
 Trist(i)an 7
 tóp 36
 tour d'ivoire 36
 unanimista 36
 Ustál, Ustár l. Istál
 Velence, Venence, Venecce 6, 13
 venni a metrót 37
 vótér 21
 vukli 33, 34
 Yven, Yvain 7, 21
 zománc, zomálc, szománc, szo-
 mále 9, 13, 15, 22, 25, 26, 27
 zósz 33
 zsánfutter 34
 zsenáns 35
 zseniális 35
 zsenilia 33

zsevró 33
zsománc, sománc 15, 22

Francia

accompagner 34
acquit 33
adresse 33
à la mode 33
alcove 34
anis 18
Antoine 37
Antoinette 37
appartement 34
Arras 13
assemblée 34
bagage 33
bagatelle 33
bai 21
baracan 33, 36
barde ó. 16, 23
beige 36
billard 33
blâmer 34
blanchir 33
blessure 33
bombe 33
bordel 20, 23
botes ó. 9, 11, 12
boucle 33, 34
bouffant 34
bouteille 33
brigadier 34
brillant 33
briller 33
brocart 33
cabinet 34
cabinet particulier 34
cadet 34
cajoler 33
camelot 33
capable 34
capot 34
carbonnade 34
caresser 34
cavalier 33, 34
chambre séparée 34
chamelot ó. 9, 11, 12, 23

champagne 34
chanfrain 1
chantier, *chantir ó. tny. 18, 23
chapeau-bas 33
chaperon 35
charité 35
Charlotte 37
châteaux en Espagne 37
chenille 33
chevreau 33
chocolat 33
cimir, *cimir ó. tny., *cimer ó.
tny. 17, 23, 25, 26
clinche, clenche 9, 11, 12, 13, 23,
24
clos 22
coco tny. 20
cocogne tny. 20
coffre 34
collier 34
commander 34
commode 17
couche 34
couillonner 34
couleur locale 36
courage 33
cousine 33
crêpe de Chine 29
*Csajszár 22
délicatesse 35
demi-monde 37
Denis 20
détail 34
Djihan tny. 11
échafaud 34
écrin 25
émail 11, 25
engagement 34
engager 34
engueuler 37
ensemble 36
épater 34
épeautre 21
équipage 33
escoffion 21
espelte, espeaute, espealt ó. 21
étuis 34
fil d'Écosse 17

- fourrier 34
 *fourmint ó. tny. 10, 11, 13, 15,
 23
 frapper 34
 friseur 33
 frumint tny. 11
 gage 1, 33
 galopper 33
 garçon 33
 gaufre 34
 gaze 33
 Georges 37
 Georgette 37
 Girault, Giraud 22
 glacé 33
 goldinette 36
 gourmand 34
 gros de Tours 33
 guillotine 34
 guipure 33
 harangue 1
 hasart ó. 20
 Henri 37
 Henriette 37
 -ia ó. tny. 11
 -ier 17
 Isalt, Iselt, Iseut, Isolt, Isalz,
 stb. 18
 ivoire 36
 jabot 34
 jalusie 33
 Jean, Jehan ó. 10, 11, 21, 23
 jeanfoutre 34
 jobard, Jobard 21
 klěntš, klěš etc. l. clinche
 klitš tny. 12
 laquais 34
 lavoir 34
 léger 34
 lieutenant 34
 limonade 33
 lion 37
 livrée 34
 loge 33
 Lois ó. 2, 10, 16, 23
 loquet 9, 11, 23, 26
 Louise 37
 madame 33
 mademoiselle 34
 maistre ó. 17, 23
 maîtresse 34
 malheur 33
 manière 34
 marc, *mars 10, 14
 marche 34
 marché 37
 marcher 34
 maréchal 34
 martingale 36
 mère 1, 9, 11, 23
 médaillon 33
 mésalliance 33
 Michel 10
 Michelet 10, 11, 13, 23
 mode 33, 34
 Moïse 19
 molin 19
 monture 33
 most, moust ó. 19, 23
 mostarde, moustarde ó. 17, 23
 mouche 34
 muguet 36
 négligée 35
 Notre Dame 34
 oeuvre 36
 organdi 33
 page 33
 paletot 33
 paquet 34
 parapluie 33
 Paris 10, 23
 parisette 36
 parler 34
 passager 33
 paysan 35
 piquet 34
 plein air 36
 plisser 34
 pommade 33
 poray, porey, poreie stb. ó. tny.
 9, 11, 13, 25
 port 20
 porte-épée 33
 poudre 34
 prendre le métro 37
 prince 34

purée 33
 quartier 34
 querelle d'Allemand 37
 rang 34
 réchaud 33
 Reims 13
 remise 33
 renommage 35
 rentier 35
 rive 19, 23
 romance 34
 sauce 33
 service 33
 serviteur très humble 34
 scrin tny. 9, 11, 12, 25
 *smalz, *smaz ó. tny. 9, 10, 11,
 13, 23, 25
 sombre 1
 staul ó. tny. 10, 11, 13, 14, 25
 sujet 36
 taille 10, 11, 14
 tailler 33
 Tailles 14
 *taillia ó. tny. 10, 11
 targe 9, 11, 23
 tau tny. 11
 taupe 36
 tchantir tny. 18
 tigre 37
 tour d'ivoire 36, 37
 transport 34
 vantardise 35
 visage 33
 vernis 33
 volte, volt ó. 19
 walon ó. tny. 10, 11, 25
 Yolent, Yolenz ó. 10, 11, 13, 16
 23
 Yvain 7, 21

Provençal

cubel, cubels 20
 desma, dezma ópr. 10, 11, 13
 doga 20
 dogal 20
 esmaut, esmalt ópr., esmalz ópr.

9, 11, 12
 molin 19
 molner 19
 vout, volta ópr. 19

Latin

-arius 17
 Caesar 22
 cyma + arium 17
 disputare 35
 -ellum 11, 20
 Flandrensis 5, 22
 Francigena 5, 7
 Francus 5, 7
 fromagium 8
 Gallicus 5, 7
 Gallus 7
 grangia 8
 Hungaria 8
 Hungarus 8
 indifferens 28
 Lancredus, Lanceretus, Lancre-
 tius stb. 21
 Latinus 4, 6, 7
 Lombardus 5
 lychnus 1
 mansio 8
 merces 1
 Oliverius, Oliverus 21
 ornamentum 28
 pertica 15
 Pipinus 21
 porratum, porratam 25
 portus 20
 praepositus 8
 Rolandus 21
 scrinium 25
 servum 15
 Staul tavarnicorum 14
 talia, tallia 13
 targia, targea 15
 tristis 1
 Ungaria 8
 Ungarus 8
 veterem 15

Olasz

Bologna 6
 comò 17
 Luigi 29
 Padua 6
 Parigi 13, 29
 porto 20
 riva 20

Német

Admiral 28
 apartementsmässig 34
 blamieren, sich 34
 disputieren 35
 -el 34
 -en 34
 -er 34
 Fulkram 21
 hasehart, hashart, haschart kfn.
 20
 hofmaitressz 34

indifferent 38
 -ieren 34
 marsch 34
 mustart, mostard kfn. 17
 Ornament 28
 Privatier 35
 Schlaining 15
 Schaffot 34
 smalz kfn. 15
 smalt 11, 25
 stal 11, 25
 Wallendorf 25

Egyéb

*dezima ófri. 15
 dezma d. 15
 *diezima ófri. 15
 dijma, dejma oláh 22
 gezime fri. 15
 piertie fri. 15
 sierv fri. 15
 vieri fri. 15

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA 468 1917 N. SZ.

TARTALOM.

	Oldal
I. A francia jövevényszavak kérdésének története	1
II. Francia-magyar érintkezések a középkorban	3
1. Királyi udvar, főurak, főpapok	3
2. Szerzetes rendek	4
3. Telepesek	5
4. Megoldandó feladatok	7
5. Francia művelődési hatás a középkorban	7
Irodalom	9
III. Ófrancia jövevényszavak	9
1. Nagy valószínűséggel ófrancia eredetűnek tartható szavak	9
2. A kikövetkeztett alakok	10
3. A hangtani megfelelések	11
4. Jelentéstani megfelelések	14
5. Szótörténeti kérdések	15
6. Alaktani kérdések	16
7. Oly szavak, melyekre nézve az ófrancia származás lehetősége figye- lembe veendő	16
8. Teljesen hibás ófrancia-magyar szóegyeztetések	21
9. Vándorszavak	22
10. Az átvétel kora	22
11. Az átadó nyelvterület	24
12. Az átadó társadalmi osztály	26
13. Ófrancia jövevényszavaink francia hangtörténeti tanulságai	28
14. Ófrancia szavak, mint művelődéstörténeti emlékek	29
Irodalom	30
IV. Francia-magyar érintkezések az újkorban	30
Irodalom	32
V. Új francia jövevényszavak	32
1. Az átadó nyelv kérdése	32
2. A bánási szavak	32
3. A német közvetítés alaki nyomai	33
4. Allatin szavak	35
5. Az irodalmi átvételek kérdése	35
6. A felsőbb társadalmi rétegek hatása	36
7. XIX. századi irodalmi átvételek	36
8. XX. századi irodalmi átvételek	36
9. Tükörfelfejzések	37
10. Párizsi magyarok nyelve	37
Irodalom	38

TARTALOM

